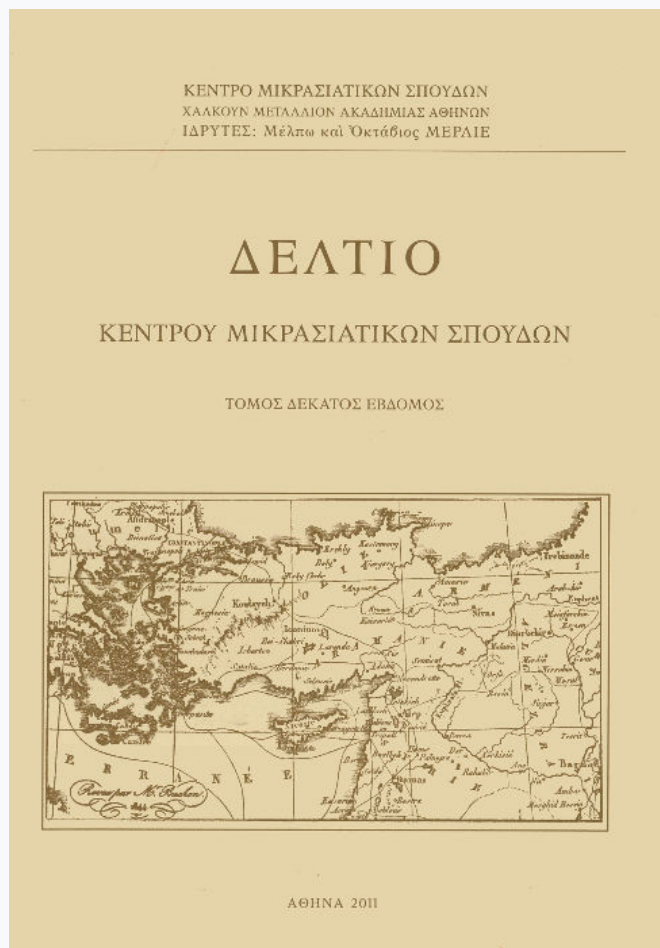

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 17 (2011)

Από "Σωτήρας της φυλής", "ευεργετής των Τούρκων": Ο Βενιζέλος και η εθνικιστική ηγετική ομάδα των Ρωμιών της Κωνσταντινούπολης, 1918-1930

Δημήτρης Καμούζης

doi: [10.12681/deltiokms.14](https://doi.org/10.12681/deltiokms.14)

Copyright © 2015, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καμούζης Δ. (2011). Από "Σωτήρας της φυλής", "ευεργετής των Τούρκων": Ο Βενιζέλος και η εθνικιστική ηγετική ομάδα των Ρωμιών της Κωνσταντινούπολης, 1918-1930. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 17, 151-193. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.14>

Δημήτρης Καμούζης

ΑΠΟ «ΣΩΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΦΥΛΗΣ», «ΕΥΕΡΓΕΤΗΣ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ»:
Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΚΑΙ Η ΕΘΝΙΚΙΣΤΙΚΗ ΗΓΕΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΤΩΝ ΡΩΜΙΩΝ
ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ, 1918-1930*

Ἡ ἥττα τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας τὸ φθινόπωρο τοῦ 1918 σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ λαϊκὴ δυσἀρέσκεια γιὰ τὴν ἥπια πολιτικὴ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου ἔδωσαν τὴ δυνατότητα στοὺς ἐθνικιστικοὺς κύκλους ποὺ λειτουργοῦσαν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐλληνορθόδοξης κοινότητος νὰ ἀνατρέψουν τὸν Πατριάρχη Γερμανὸ Ε΄ καὶ νὰ ἀναλάβουν τὰ ἡνία τῆς διακυβέρνησης τοῦ μιλλέτ.¹ Ἡ ἡγεσία τῶν Ρωμιῶν, μὲ τὴν παράλληλη ἐνθάρρυνση τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, υἱοθέτησε τὴ μεγαλοϊδεατικὴ ἀλυτρωτικὴ πολιτικὴ τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, θεωρώντας ὅτι τὸ νέο πολιτικὸ πλαίσιο δημιουργοῦσε τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ ἐνὸς ἐθνικιστικοῦ προγράμματος εὐρείας κλίμακας. Ἡ ἀποτυχία, ὅμως, τοῦ Βενιζέλου στὶς ἐκλογὲς τοῦ 1920 καὶ κυρίως ἡ κατάρρευση τοῦ μικρασιατικοῦ μετώπου τὸ καλοκαίρι τοῦ 1922 ἔδωσαν τέλος στὶς ἐθνικὲς τοὺς προσδοκίες. Ὑπὸ τὸ φόβο ἀντιποίνων ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἐθνικιστές, οἱ ὑποστηρικτὲς τοῦ ἐλληνικοῦ ἀλυτρωτισμοῦ διέφυγαν στὴν Ἑλλάδα στὸ διάστημα Ὀκτωβρίου-Δεκεμβρίου 1922.²

* Τὸ παρὸν ἄρθρο ἀποτελεῖ πληρέστερη μορφή ἀνακοίνωσης στὴν ἡμερίδα *Ἡ Κωνσταντινούπολη μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης 19ος-ἀρχὲς 20οῦ αἰῶνα*, ποὺ διοργανώθηκε ἀπὸ τὸ Τμῆμα Τουρκικῶν καὶ Σύγχρονων Ἀσιατικῶν Σπουδῶν καὶ τὴν Ἑταιρεία Μελέτης τῆς Καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς καὶ διεξήχθη στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν στὶς 19.5.2010.

1. Δημήτριος Μαυρόπουλος, *Πατριαρχικὰ σελίδες: Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἀπὸ 1878-1949*, Ἀθήνα 1960, σ. 90-91, 94-98.

2. Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν φυγάδων ἀνερχόταν περίπου στὰ 40.000 ἄτομα, τὰ ὁποῖα προέρχονταν κυρίως ἀπὸ τὰ μεσαῖα καὶ ἀνώτερα κοινωνικὰ στρώματα. Βλ. Alexander A. Pallis, *Greece's Anatolian Venture and After: A Survey of the Diplomatic and Political Aspects of the Greek Expedition to Asia Minor (1915-1922)*, Λονδίνο 1937, σ. 167 Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Ἀθήνα 1992, σ. 82-83, 101, 104.

Αντικείμενο του παρόντος άρθρου είναι η εξέλιξη της σχέσης μεταξύ της συγκεκριμένης ήγετικής ομάδας και του Βενιζέλου κατά την περίοδο 1918-1930. Η ανάλυση αρχικά εστιάζεται στην πολιτική και την εθνική ταύτιση της ήγεσίας του ρωμαίικου μιλλέτ με τον Έλληνα πολιτικό και την πραγμάτωση της Μεγάλης Ίδεας, ενώ στη συνέχεια εξετάζονται οι δραστηριότητες των εθνικιστών αφού εγκατέλειψαν την Κωνσταντινούπολη και εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα. Σταδιακά αυτοί οι «απόντες» μη ανταλλάξιμοι Κωνσταντινουπολίτες συγκρότησαν έναν εξόριστο πόλο εξουσίας για τη μειονότητα. Ο αυτοχαρακτηρισμός τους ως «απόντων» (absent) χρησιμοποιήθηκε για να τονίσει το γεγονός ότι οι τουρκικές αρχές τους εμπόδισαν να ασκήσουν το αναγνωρισμένο από τη Συνθήκη της Λωζάννης δικαίωμα επιστροφής τους στην Κωνσταντινούπολη. Στη μελέτη μου υποστηρίζω ότι η προσπάθεια του Βενιζέλου να συνάψει συμφωνία φιλίας και συνεργασίας με την Τουρκία στα τέλη της δεκαετίας του 1920 διέσπασε τους «απόντες» και είχε ως αποτέλεσμα τη δημόσια αποκήρυξή του από ένα τμήμα της ήγεσίας τους ως «ευεργέτη των Τούρκων».

«Η ακρόπολις του Βενιζελισμού εις τὸ μέλλον εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολις»

Μετά την αναγκαστική παραίτηση του Γερμανού Ε' και την εκλογή του μητροπολίτη Προύσης Δωροθέου Μαμμέλη ως Τοποτηρητή του Οίκου-μενικου Θρόνου τον Οκτώβριο του 1918, η επιστροφή των εθνικιστών στην ήγεσία της έλληνορθόδοξης κοινότητας ήταν ταχεία και άμεση. Τα μέλη της Ίερᾶς Συνόδου και οι εθνικοί σύμβουλοι του Διαρκούς Ἐθνικοῦ Μικτοῦ Συμβουλίου (ΔΕΜΣ) αντικαταστάθηκαν από υποστηρικτές της ελληνικής εθνικής ιδέας. Σχεδόν όλοι τους ήταν ιωακειμικοί, είχαν ύπηρετήσει ως εθνικοί σύμβουλοι κατά την πατριαρχία του Ἰωακείμ Γ' και είχαν διατελέσει μέλη της Ὁργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως.³ Ἄνηκαν δηλαδή στη μικτή ήγετική ομάδα των λαϊκῶν και ἀνώτερων κληρικῶν με ἐθνοκεντρικούς ιδεολογικούς προσανατολισμούς που είχε προωθήσει την πολιτική συγκρότηση του μιλλέτ με κριτήριο την ελληνική ἐθνικὴ

3. Μαυρόπουλος, ὁ.π., σ. 27, 38, 64, 90, 99-100 Ἀθανάσιος Σουλιώτης-Νικολαΐδης, *Ὁργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως*, ἐπιμ. Θάνος Βερέμης / Κατερίνα Μπούρα, Ἀθήνα 1984, σ. 220, 223-224, 227-230. Οἱ Ἀλέξανδρος Παππᾶς, Αὐρήλιος Σπαθάρης, Σόλων Καζανόβας, Ἀλέξανδρος Κιοσέογλου, Ἰωάννης Χατζόπουλος, Χρήστος Χαραλαμπίδης, Στέφανος Καραθεοδωρῆς καὶ Γ. Ἀδοσίδης ἦταν τὰ λαϊκὰ μέλη ποὺ ἐκλέχθηκαν στὸ ΔΕΜΣ. Βλ. Μαυρόπουλος, ὁ.π., σ. 100· Alexandris, ὁ.π., σ. 55.

ταυτότητα κατά την περίοδο 1908-1912. Κύρια επιδίωξη της νέας ήγεσίας ήταν πλέον η διακοπή των δεσμών της κοινότητας με τις ὀθωμανικές ἀρχές καὶ ἡ συστηματικὴ διακήρυξη τῆς ἐπιθυμίας γιὰ ἔνωση μετὰ τὴν Ἑλλάδα.

Τὸ Πατριαρχεῖο δὲν εἶχε ἄλλη ἐπιλογὴ παρὰ νὰ υἱοθετήσῃ τὶς ἰδέες τῶν λαϊκῶν. Ἡ διαφαινόμενη κατάρρευση τῆς Αὐτοκρατορίας σήμαινε ὅτι ἡ δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου στοὺς ἑλληνορθόδοξους δὲν μποροῦσε νὰ νομιμοποιηθεῖ πλέον ἀπὸ τὴν ἔνταξή του στὸ ὀθωμανικὸ διοικητικὸ πλαίσιο, ἀλλὰ μόνο μέσω τῆς ταύτισής του μετὰ τὴν πολιτικὴ τῆς Ἀθήνας.⁴ Ἐτσι, τὸ Φανάρι, σὲ μιὰ προσπάθεια συνολικῆς ἀντικατάστασης τοῦ παλαιοῦ κοινοτικοῦ καθεστώτος μετὰ ἓνα νέο ποῦ δὲ προωθοῦσε τὸ πρόγραμμα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλυτρωτισμοῦ, ἐξέδωσε στὶς 15 Νοεμβρίου 1918 πατριαρχικὴ ἐγκύκλιο μετὰ τὴν ὁποία προκήρυξε ἐκλογὲς γιὰ τὴ συγκρότηση νέων ἐνοριακῶν ἐφοροεπιτροπῶν.⁵ Ὑστερα ἀπὸ ἓνα μῆνα τὸ ΔΕΜΣ ἔστειλε ἐγκύκλιο πρὸς ὅλες τὶς ἐνορίες μετὰ τὴν ὁποία προέτρεπε τοὺς Ῥωμοὺς νὰ ἀπόσχουν ἀπὸ τὶς ἐκλογὲς μυχτάρηδων καὶ μελῶν δημογεροντίας καὶ νὰ παραιτηθοῦν ἅμεσα ἀπὸ τὶς δημόσιες θέσεις ποὺ κατεῖχαν.⁶

Ἀνάλογες ἐντολὲς δόθηκαν στὴν ἡγεσία τοῦ μιλλέτ καὶ ἀπὸ τοὺς ἐκ-προσώπους τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ διακοπὴ τῶν σχέσεων μετὰ τὴν Πύλη καὶ ἡ σταδιακὴ συγκρότηση ἑνὸς «κράτους ἐν κράτει» ἐξυπηρετοῦσαν τοὺς στόχους τοῦ Βενιζέλου σχετικὰ μετὰ τὸ μέλλον τῆς Κωνσταντινούπολης. Ὁ Ἑλληνας πρωθυπουργὸς θεωροῦσε ὅτι τὸ ἐνδεχόμενο μετατροπῆς τῆς ὀθωμανικῆς πρωτεύουσας σὲ διεθνὲς κράτος σὲ συνδυασμὸ μετὰ τὴν ἐκδίωξη τοῦ Σουλτάνου καὶ τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν δὲ εἶχε ὡς μακροπρόθεσμο ἀποτέλεσμα τὸν ἐξελληνισμό τοῦ κράτους αὐτοῦ ἐξαιτίας τοῦ δυναμισμοῦ καὶ τῆς ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Ὡς ἐκ τούτου συμβούλευσε τοὺς Ῥωμοὺς νὰ ἀγνοήσουν τὴν ὀθωμανικὴ κυβέρνησις τονίζοντας πὺς τὸ Πατριαρχεῖο δὲ ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐξουσία τῆς Πύλης μόνο *de facto*. Παράλληλα τοὺς ἔστειλε ρητὲς ὁδηγίες γιὰ τὴ διοργάνωση συγκεντρώσεων καὶ τὴν ἀποστολὴ

4. Σία Ἀναγνωστοπούλου, «1919-1922: Ὁ ἐθναρχισμὸς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στὸ πλαίσιο τῆς Μεγάλης Ἰδέας», *Τὰ Ἱστορικά* 47 (2007), σ. 382, 387, 393, 396.

5. Ἀρχεῖο «Ἀνθέμιον», Τμῆμα Μεθοδολογίας, Ἱστορίας καὶ Θεωρίας τῆς Ἐπιστήμης, Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν (Ἀνθέμιον) ΗΙ-20: Πατριαρχικὴ ἐγκύκλιος (15 Νοεμβρίου 1918). Στὸ ἄρθρο τηρήθηκαν οἱ ἡμερομηνίες ποὺ ἀναγράφονται στὰ ἔγγραφα καὶ στὶς πηγές, οὕτως ὥστε νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ σύγχυση μεταξὺ παλαιοῦ καὶ νέου ἡμερολογίου.

6. Ἀνθέμιον, ΗΙ-20: Πατριαρχικὴ ἐγκύκλιος (29 Δεκεμβρίου 1918).

ψηφισμάτων στη Διάσκεψη Ειρήνης του Παρισιού με κύριο σκοπό να δηλωθεῖ ξεκάθαρα ἡ λαϊκὴ θέληση γιὰ ἐθνικὴ λύτρωση καὶ ἔνωση.⁷ Τὴν ἀποστολὴ αὐτὴ ἀνέλαβε νὰ φέρει εἰς πέρας ἡ Ἑλληνικὴ Ἀρμοστεία σὲ συνεργασία μετὰ τὸ ΔΕΜΣ.⁸

Τὸ ἔδαφος ἦταν ἤδη πρόσφορο γιὰ τὴν ἀνάληψη τέτοιων πρωτοβουλιῶν. Ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινούπολης, ἀπομονωμένος ἐξαιτίας τῶν σκληρῶν μέτρων τῶν Νεοτούρκων καὶ ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν παθητικὴ στάση τῆς προηγούμενης κληρικολαϊκῆς ἡγεσίας, καλωσόρισε ἐξαρχῆς αὐτὴ τὴν ἀλλαγὴ πολιτικῆς, συγχρόνως δὲ οἱ Κωνσταντινουπολίτες διανοούμενοι καὶ ὁ Τύπος στήριξαν καὶ ἐνδυνάμωσαν τὸ ἐλληνικὸ ἐθνικὸ φρόνημα στὴν πρωτεύουσα. Καθ' ὅλη τὴν περίοδο 1918-1922, ἡ συνεχὴς προβολὴ τῆς ἐλληνικῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας καὶ ἡ συστηματικὴ ἐπανάληψη τῶν στερεοτύπων τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας καὶ φυλῆς μέσα ἀπὸ δημόσιους λόγους, ποιήματα, ἄρθρα σὲ ἐφημερίδες, ἀνακοινώσεις καὶ λαϊκὲς ἐκδηλώσεις ἐπηρέασε τίς μάζες καὶ ἐξασφάλισε τὴ λαϊκὴ ἀποδοχὴ τῶν πολιτικῶν ἐπιλογῶν τῆς νέας ἡγεσίας.⁹ Ἀποτέλεσμα ὧν αὐτῶν τῶν συντονισμένων ἐνεργειῶν ἦταν τὸ ἐπίσημο ψήφισμα τῆς «Ἐνώσεως τοῦ Ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ μετὰ τῆς

7. N. Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace Conference, 1919*, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 100-102· Documents on British Foreign Policy 1919-1939 (DBFP) 1952, ἀρ. 558: Curzon to Granville (21 Ὀκτωβρίου 1919).

8. Petsalis-Diomidis, *ὁ.π.*, σ. 100-101· Μαυρόπουλος, *ὁ.π.*, σ. 125-126.

9. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ τὸ ποίημα «Οἱ Εὐζωνοί» (Λόγος 1, Νοέμβριος 1918) τοῦ Κωνσταντινουπολίτη καθηγητῆ καὶ ποιητῆ Ὁμήρου Μπεκέ, ποὺ δημοσιεύτηκε μόλις ἓνα μῆνα μετὰ τὴν ὑπογραφὴ τῆς Ἀνακωχῆς τοῦ Μούδρου:

Τῆς πιὸ ρωμαϊκίας λεβεντιάς χαροκαμένη γέννα
σᾶς χαιρετῶ! Τὸ διάβα σας μοῦ ξεγελáει τὸ νοῦ,
κι ἀπ' τὰ κορμιά σας μοῦ ῥχεται τὰ μαρμαροχυμένα
κυματιστὸ κι ὁλόδροσο τ' ἀγέρι τοῦ βουνοῦ.

Μέσα σας ἔσμιξε ἡ φωτιὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ οὐρανοῦ
σὰν κάτι ἀπ' τὴν παράτολμη τοῦ Σπαρτιάτη φρένα,
σὰν κάτι ἀπ' τὴ θρησκόληπτη ψυχὴ Βυζαντινοῦ
καὶ κάτι ἀπ' τὴν ἀστείρευτη πνοὴ τοῦ Εἰκοσιένα.

Θέτε φλογέρας λάλημα; θέτε γοργὸ παιάνα;
θέτε γιὰ σᾶς μοναστηριοῦ καλογριά καμπάνα;
ὅ,τι κι ἂν πάρῃ ὁ στίχος μου θά ᾖ ναι φτωχό, νεκρό,

γιατὶ ἔχει τὸ τσαροῦχι σας τῆς φήμης τὸ φτερό,
γιατὶ σὲ κάθε μιὰ χυτὴ τῆς φουστανέλας λόξα
λὲς κ' ἔνα φῶς ἀνέσπερο σᾶς ἔχει βάλ' ἡ Δόξα.

Μητρος Ἑλλάδος», τὸ ὁποῖο ὑπεγράφη στὶς 16 Μαρτίου 1919 ἀπὸ τοὺς Κωνσταντινουπολίτες στοὺς ἐνοριακοὺς ναοὺς τῆς πόλης. Τὴν ἴδια μέρα τὸ Πατριαρχεῖο διέκοψε ἐπίσημα κάθε ἐπαφή του μὲ τὴν Πύλη.¹⁰

Ὡστόσο, ἡ ἀφοσίωση τῆς ἡγεσίας τῶν Ρωμιῶν στὸν Βενιζέλο καὶ τὴν πολιτική του ἐνεῖχε σοβαροὺς κινδύνους, διότι τὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὸ ΔΕΜΣ μὲ τὶς ἐνέργειές τους ἔδεται ὁλόκληρη τὴν ἑλληνορθόδοξη κοινότητα ἀντιμέτωπη μὲ τὸν μουσουλμανικὸ πληθυσμό.¹¹ Αὐτὸ ἔγινε σαφέστερο ὕστερα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἀπόβαση στὴ Σμύρνη τὸν Μάιο τοῦ 1919, ἡ ὁποία ἀποτέλεσε τὴ θρυαλλίδα γιὰ τὴ συγκρότηση καὶ τὴν ἐκδήλωση ἑνὸς τουρκικοῦ ἐθνικοῦ κινήματος ἀντίστασης στὸ διαμελισμὸ τῆς Αὐτοκρατορίας.¹² Παρά, ὅμως, τὶς μαζικὲς διαδηλώσεις τῶν μουσουλμάνων τῆς Κωνσταντινουπόλης ἐναντία στὴν ἀπόβαση, τὶς ἐπιτυχίες τῶν Τούρκων ἐθνικιστῶν, τὶς προειδοποιήσεις τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων καὶ τὰ αὐστηρὰ μέτρα ποὺ ἔλαβε ἡ φιλοκεμαλικὴ κυβέρνηση τοῦ Ἀλῆ Ριζᾶ Πασᾶ γιὰ τοὺς μὴ μουσουλμάνους, οἱ Ρωμιοὶ συνέχισαν νὰ ἐκφράζουν δημόσια τὰ ἐθνικὰ τους αἰσθήματα.¹³

Παράλληλα μὲ τὶς ἐπιτυχίες τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πύκνωσαν καὶ οἱ δημόσιες ἐκδηλώσεις λατρείας ὑπὲρ τοῦ Βενιζέλου.¹⁴ Ἐτσι, ἡ 15η Δεκεμβρίου τοῦ 1919, ἡμέρα τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου, ἐορτάστηκε στὴν Κωνσταντινούπολη σὰν ἐθνικὴ ἐορτὴ μὲ δοξολογίες στὶς ἐκκλησίες «ὑπὲρ ὑγείας καὶ ἐνισχύσεως» τοῦ Ἑλληνα πρωθυπουργοῦ.¹⁵ Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1920, λίγες ἑβδομάδες πρὶν ἀπὸ τὴν ὑπογραφὴ τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν, ὁ Ἑθνικὸς

Γιὰ τὴν κατασκευὴ στερεοτύπων καὶ τὴ διάδοση ἐθνικιστικῆς ἰδεολογίας, βλ. John Breuilly, *Nationalism and the State*, Μάντσεστερ 2001, σ. 64.

10. Μαυρόπουλος, ὁ.π., σ. 125-126· Alexandris, ὁ.π., σ. 56-60· Philip Mansel, *Constantinople. City of the World's Desire, 1453-1924*, Λονδίνο 1995, σ. 385.

11. DBFP 1952, ἀρ. 433: Webb to Graham (28 Ἰουνίου 1919).

12. Γιὰ τὴν ὁργάνωση ἑνὸς τουρκικοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος ἀπὸ τὸν Μουσταφᾶ Κεμάλ, βλ. Roderic H. Davison, «Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne», σὺν τοῦ ἴδιου, *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923. The Impact of the West*, Τέξας 1990, σ. 206-242· Andrew Mango, *Atatürk. The Biography of the Founder of Modern Turkey*, Λονδίνο 2004, σ. 220-223.

13. Stanford J. Shaw / Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, τόμ. II, Κέμπριτζ 1997, σ. 346-347· Mango, ὁ.π., σ. 252-256· Petsalis-Diomidis, ὁ.π., σ. 306· Alexandris, ὁ.π., σ. 65-66.

14. Στέφανος Ε. Παπαδόπουλος, *Αναμνήσεις ἀπὸ τὴν Πόλη*, Ἀθήνα 1978, σ. 87.

15. Ἀνθέμιον, Η1-20: Πατριαρχικὴ ἐγκύκλιος (14 Δεκεμβρίου 1919).

Σύνδεσμος Κωνσταντινουπόλεως (ΕΣΚ)¹⁶ πήρε την πρωτοβουλία και συνέταξε ευχαριστήριο ψήφισμα προς τὸν Βενιζέλο, τὸ ὁποῖο ὑπέγραψαν 117 ἐφοροεπιτροπὲς καὶ σύλλογοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως:¹⁷

Τὰ Ἐθνικὰ Σωματεῖα Κωνσταντινουπόλεως ἐκπροσωποῦντα τὸν λαὸν τῆς Ἑλληνικωτάτης Βασιλίδος συνελθόντα ἐψήφισαν ὁμοθυμῶς: Ἐκφράξουσι τὴν ἄπειρον αὐτῶν χαρὰν διὰ τὰς μεγάλας ἐθνικὰς ἐπιτυχίας καὶ τὴν αἰδιον εὐγνωμοσύνην μετὰ τοῦ βαθυτάτου σεβασμοῦ των πρὸς τὸν ἔνδοξον πρωτεργάτην τῶν ἀπαραμίλλων τούτων θριάμβων Ἐλευθέριον Βενιζέλον.

Στὶς 14 Ἰουνίου 1920, μία μεγαλειώδης γιορτὴ πρὸς τιμὴν τοῦ νικηφόρου ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἔλαβε χώρα στοὺς κήπους τοῦ Ταξίμ παρουσία τῶν ἑλληνικῶν διπλωματικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχῶν, τοῦ Τοποτηρητῆ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου Δωροθέου καὶ τῆς λαϊκῆς ἡγεσίας τῆς κοινότητος. Ἡ ἀναλυτικὴ περιγραφὴ τῆς τοπικῆς ἐφημερίδας *Χρόνος* μᾶς μεταφέρει τὴν ἀτμόσφαιρα ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν Κωνσταντινούπολη ἐκείνη τὴν περίοδο. Ἑλληνικὲς καὶ συμμαχικὲς σημαῖες εἶχαν ἀναρτηθεῖ παντοῦ. Εἰκόνες καὶ προτομὲς τοῦ Βενιζέλου, τοῦ Καποδίστρια καὶ τοῦ Ἀθανασίου Διάκου πουλήθηκαν σὲ εὐπορους Κωνσταντινουπολίτες, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴ σειρὰ τους τίς δώρισαν στὸν Ἑλληνικὸ Φιλολογικὸ Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως (ΕΦΣΚ) καὶ στὴν ἑλληνικὴ στρατιωτικὴ ἀποστολὴ. Ὅμαδες νέων, ντυμένοι Εὐζῶνες, Σουλῶτες καὶ ἀρχαῖοι Ἑλληνες, χόρευαν παραδοσιακοὺς ἑλληνικοὺς χορούς. Στὴ συνέχεια προβλήθηκε μπροστὰ σὲ ἓνα ἐνθουσιωδὲς κοινὸν ταῖνία μὲ τὴ λαϊκὴ ὑποδοχὴ τοῦ Βενιζέλου στὴν Ἀθήνα τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1919. Ακολουθῆσε παρέλαση προσκόπων καὶ στὸ τέλος τῆς γιορτῆς μιὰ εἰκόνα τοῦ Βενιζέλου πλαισιωμένη ἀπὸ τίς εἰκόνες μιᾶς νοσοκόμας τοῦ Ἑρυθροῦ Σταυροῦ καὶ ἑνὸς Εὐζῶνα ὑψώθηκε ἐν μέσῳ πυροτεχνημάτων.¹⁸

Γιὰ τοὺς Ρωμιοὺς οἱ νίκες δὲν ἦταν τῶν Συμμάχων ἀλλὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἡ χρῆση τῶν ἑλληνικῶν ἐθνικῶν συμβόλων στὶς ἑορταστικὲς ἐκδηλώσεις ἀποτελοῦσε μιὰ ἀκόμα δημόσια ἔκφραση τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνικοῦ

16. Ὁ ΕΣΚ ἱδρύθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1919. Πρόεδρος του ἦταν ὁ Γεώργιος Σώτροπας καὶ ἀνάμεσα στὰ μέλη τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου ἦταν οἱ Νικόλαος Μακρίδης, Κυριάκος Γκιώκας καὶ Στέφανος Ναρλῆς, ὅλοι τους πρώην μέλη τῆς Ὁργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. *Χρόνος* (11 Ἰουνίου 1920 καὶ 22 Ἰουλίου 1920)· Σουλιώτης-Νικολαΐδης, *δ.π.*, σ. 221, 226, 228· Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν (ΙΑΥΕ) 1922, 92/2· Ἑλληνικὴ Ἀρμοστεία πρὸς Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν (9 Ὀκτωβρίου 1921).

17. *Χρόνος* (15 Ἰουνίου 1920).

18. *Στὸ ἴδιον*.

αίσθηματος. Ήταν ή επιβεβαίωση της διακοπής των δεσμών με τὸ ὀθωμανικὸ παρελθόν· οἱ Ρωμιοὶ εἶχαν γίνει Ἕλληνες. Συγχρόνως ὁ Βενιζέλος εἶχε ἐξυψωθεί στὸ πάνθεον τῶν Ἑλλήνων ἡρώων, δίπλα στὸν Καποδίστρια καὶ τὸν Διάκο, ἀποτελώντας πλέον ὑπόδειγμα τῶν ἐθνικῶν ἀρετῶν καὶ τῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ ἔθνους.¹⁹ Γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινούπολης ἦταν ἡ ἐνσάρκωση τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἥ, ὅπως τὸν περιέγραψε ὁ Χρόνος, «ὁ ἡμίθεος Ἀρχηγὸς τῆς Φυλῆς» (εἰκ. 1).²⁰

Ὅπως ἦταν ἐπόμενο, ἡ ἥττα τοῦ Βενιζέλου στὶς ἐκλογές τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1920 ἐξέπληξε καὶ ἐξόργισε τοὺς Ρωμιούς, καθὼς λίγους μῆνες πρὶν εἶχε προηγηθεῖ ἡ θριαμβευτικὴ ὑπογραφή τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν. Ὁ Χρόνος δὲ γράφει στὶς 3 Νοεμβρίου: «Ὁ μέγας ἡγέτης, ὁ σωτὴρ τῆς φυλῆς, ὁ δημιουργὸς τῆς κραταιᾶς Ἑλλάδος ἔπεσε. [...] Ἡ Παλαιὰ Ἑλλάς, ἡ Ἑλλάς ἡ μωπαζούσα, τὸν κατεψήφισε γενικῶς. Ἡ Νέα ἀπετέλεσε εὐτυχῶς τὴν πλέον τιμητικὴν ἀντίδρασιν».²¹

Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀποτέλεσε σημεῖο καμπῆς γιὰ τὴν πολιτικὴ τῆς βενιζελικῆς ἐλίτ τῶν ἐλληνορθοδόξων. Στὶς 9 Νοεμβρίου 1920, ἡ πολιτικὴ ὁργάνωση Λαϊκὸ Κόμμα Φιλελευθέρων Ἀρχῶν συγκάλεσε συμβούλιο τῆς λαϊκῆς ἡγεσίας τῆς κοινότητος στὸν ΕΦΣΚ.²² Στὴ συνάντηση συμμετείχαν οἱ ἐκπρόσωποι τῶν κοινοτικῶν ἀρχῶν, τῶν διαφόρων πολιτικῶν ὁργανώσεων, σωματείων καὶ συντεχνιῶν, οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν ἐλληνικῶν ἐφημερίδων, καθὼς καὶ ἐξέχουσες φυσιογνωμίες τῆς ρωμαίικης κοινωνίας τῆς πόλης. Σύμφωνα με τὴν εἰσήγηση τοῦ προέδρου τοῦ κόμματος Ἀλέξανδρου Βουτυρά,²³ σκοπὸς τῆς συγκέντρωσης ἦταν νὰ ἀποφασίσουν γιὰ τὴ στάση ποὺ δὲ τηροῦσαν οἱ κοινοτικὲς καὶ πολιτικὲς ἀρχές τῆς Κωνσταντινού-

19. Γιὰ τὴν ἐξιδανίκευση τοῦ «ἐθνικοῦ ἥρωα» καὶ τὴν προβολή του ὡς παραδείγματος τῆς «χρυσῆς ἐποχῆς» τοῦ ἔθνους, πρβλ. Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Ὁξφόρδη 1986, σ. 194-196.

20. Χρόνος (15 Ἰουνίου 1920).

21. Χρόνος (3 Νοεμβρίου 1920).

22. ΙΑΥΕ 1921, 3/3: Ἐπιτροπὴ Ἑθνικῆς Ἀμυνας Κωνσταντινουπόλεως· Χρόνος (9 Νοεμβρίου 1920).

23. Ὁ Ἀλέξανδρος Βουτυρᾶς ἦταν γιὸς τοῦ γνωστοῦ Κωνσταντινουπολίτη δημοσιογράφου καὶ ἐκδότη Σταύρου Βουτυρᾶ καὶ συνιδιοκτήτης με τὸν ἀδερφό του Κωνσταντῖνο τῆς ἐφημερίδας *Νεολόγος*, τὴν ὁποία εἶχε ἰδρύσει ὁ πατέρας τους τὸ 1866. Ἀνῆκε κι αὐτὸς στὰ πρῶνι μέλη τῆς Ὁργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. Στρατῆς Δ. Ταρίνας, *Ὁ ἐλληνικὸς Τύπος τῆς Πόλης*, Κωνσταντινούπολη 2007, σ. 98· Σουλιώτης-Νικολαΐδης, ὁ.π., σ. 220· *Πεντηκονταετηρὶς Σταύρου Βουτυρᾶ*, Κωνσταντινούπολη 1920, σ. 5-6.

πολης απέναντι στη νέα κυβέρνηση της Αθήνας, ή όποια προτίθετο να επαναφέρει τον Κωνσταντίνο στο θρόνο. Έπειτα από μακρά συζήτηση αποφασίστηκαν τὰ ακόλουθα:

1. Νὰ προσεγγίσουν τὴν ἡγεσία τοῦ Πατριαρχείου καὶ νὰ τὸ ἐνισχύσουν περιβάλλοντάς το μὲ τὸ «Ἐθνικὸ κύρος» τους.
2. Νὰ ἀποσταλεῖ ἐπιστολὴ διαμαρτυρίας πρὸς τὶς Ἀρμοστεῖες τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἀναφορικὰ μὲ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν τῆς 1ης Νοεμβρίου, δηλώνοντας συγχρόνως τὴν πρόθεσή τους νὰ δημιουργήσουν κίνημα ἀνάλογο τοῦ «ἐθνοσωτήριου» κινήματος τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 1916, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ποὺ καταψήφισε τὸν Βενιζέλο δὲν ἀποτελεῖ πλειοψηφία.
3. Νὰ καταρτιστεῖ ἐπιτροπὴ, ἀποτελούμενη ἀπὸ τοὺς διευθυντὲς τῶν πέντε «ἐθνικῶν» ἐφημερίδων καὶ ἀντιπροσώπους τῶν διαφόρων πολιτικῶν σωματείων τῆς Κωνσταντινούπολης, ἡ ὁποία θὰ εἶχε ὡς κύριο μέλημα νὰ ἀντιμετωπίσει τὴ νέα κατάσταση.

Ἡ νεοσυσταθεῖσα δωδεκαμελὲς ἐπιτροπὴ ὀνομάστηκε «Επιτροπὴ τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης»²⁴ καὶ ὕστερα ἀπὸ πρόταση τῆς γνωστῆς δημοσιογράφου καὶ μουσικοῦ Σοφίας Σπανοῦδης ἅπαντες οἱ παριστάμενοι στὴ συνέλευση ἔδωσαν «ὄρκον πίστεως καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς τὸν Μέγαν Σωτῆρα τῆς Φυλῆς».²⁵

24. Ἡ ἰδέα τῆς ὀνομασίας ἀνῆκε στὸν ἀδερφὸ τοῦ Ὅμηρου Μπεκέ, Παναγιώτη, ὁ ὁποῖος ἐπίσης εἶχε διατελέσει μέλος τῆς Ὅργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἦταν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ γενικὸς γραμματέας τοῦ Συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων Ἐμπόρων Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. Σουλιώτης-Νικολαΐδης, *ὁ.π.*, σ. 226· *Χρόνος* (1 Δεκεμβρίου 1920). Σὲ ἔγγραφο καὶ κείμενα τῆς ἐποχῆς ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης ἀπαντᾷ καὶ ὡς «Ἐθνικὴ Ἄμυνα», «Ἐπιτροπὴ τῆς Ἀμύνης», «Ἄμυνα Κωνσταντινουπόλεως» ἢ ἀπλῶς «Ἄμυνα».

25. Μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ὀρίστηκαν οἱ: Ἀλέξανδρος Βουτυράς, Ἀλέξανδρος Παπῆς, Γεώργιος Ἀρθανιτίδης, Ἰωάννης Κεχαγιόγλου καὶ Ι. Φιλικός, οἱ ὁποῖοι ἐκπροσωποῦσαν τὸ Λαϊκὸ Κόμμα Φιλελευθέρων Ἀρχῶν, τὸν Ἐθνικὸ Σύνδεσμο Κωνσταντινουπόλεως, τὸ Φιλελεύθερο Κόμμα Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν Πολιτικὴ Λέσχη Κωνσταντινουπόλεως, τὰ τέσσερα βενιζελικὰ πολιτικὰ σωματεῖα τῶν Ρωμιῶν, ὁ Λεωνίδας Τασωνίδης ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν Ποντίων καί, τέλος, οἱ διευθυντὲς τῶν ἐφημερίδων *Πρόδος*, Κωνσταντῖνος Σπανοῦδης, *Χρόνος*, Νικόλαος Μαργαρίτης, *Πρωΐα*, Ἀριστόδημος Καλωταῖος, *Νεολόγος*, Ἀριστοκλῆς Αἰγίδης, Κωνσταντῖνος Μακρίδης, *Ταχυδρόμος*, Κ. Α. Γεράρδος. Βλ. ΙΑΥΕ 1921, 3/3: Ἐπιτροπὴ Ἐθνικῆς Ἀμύνης Κωνσταντινουπόλεως· *Χρόνος* (9 Νοεμβρίου 1920). Μὲ τὴν ἐξαίρεση τῶν

Από τη στιγμή που η ήγεσία των Ρωμιών της Κωνσταντινούπολης αποφάσισε να εμπλακεί στη διαμάχη βενιζελικών-αντιβενιζελικών, ο έθνικος διχασμός ξεπέρασε τα σύνορα του ελληνικού κράτους. Όπως το έθεσε ο Βουτυράς, «σήμερον άπεφασίσαμεν περί μιᾶς έπαναστάσεως κατά του Κωνσταντινισμού. [...] Η άκρόπολις του Βενιζελισμού εις τὸ μέλλον εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολις».²⁶ Στις 18 Νοεμβρίου 1920, ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης συνέταξε ψήφισμα πρὸς τὸν Βενιζέλο, στὸ ὁποῖο δήλωνε ξεκάθαρα τοὺς πολιτικούς στόχους της:

Διαδηλοῦμεν τὸ ὁμόφωνον φρόνημά μας, ἐδῶ εἰς τὴν μεγάλην πρωτεύουσαν τοῦ Ἑλληνισμού, ἔτοιμοι εἰς κάθε ἀγώνα σου, πρόθυμοι εἰς πάσαν δυσίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ δέλησίς σου δὰ μᾶς καλέσῃ. [...] Ἄν σήμερον αἱ Ἀθῆναι, ὁ ἐγκέφαλος τῆς Ἑλευθέρας Ἑλλάδος, παρεφρόνησαν, ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ μεγάλη καρδιά τοῦ Ἑλληνισμού, πάλλεται καὶ δονεῖται ἀπὸ τὰ ἀγνότερα αἰσθήματα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τῆς λατρείας πρὸς σέ, τὸν μεγάλον Πατριώτην, πρὸς σέ τὸν Κήρυκα τῆς Ἐθνικῆς ἀληθείας. Καὶ ἡ καρδιά αὕτη τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ δὰ ρυθμίση σήμερον μὲ τοὺς μεγάλους παλμούς της πᾶσαν ἐθνικὴν κίνησιν εἰς τὸ μέλλον.²⁷

Απὸ τὸ παραπάνω παράδειγμα γίνεται φανερό ὅτι τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ὁραματίζονταν ἕναν ἡγετικὸ ρόλο, μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη ὡς μοναδικὸ ἐθνικὸ κέντρο τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐπιτυχία αὐτοῦ τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος ἦταν ἡ συνεργασία μὲ τὸ Πατριαρχεῖο. Σὲ ὅλη αὕτη τὴν περίοδο τὸ Φανάρι στήριξε τίς προσπάθειες τῆς ἐπιτροπῆς. Εἰδικὰ μετὰ τὴν ἀμφιλεγόμενη ἐκλογὴ τοῦ βενιζελικοῦ Μελετίου Μεταξάκη ὡς Πατριάρχη, ἡ Κωνσταντινούπολη μετατράπηκε σὲ ἕνα δεῦτερο κέντρο τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐθνικισμοῦ γιὰ τοὺς ἀλύτρωτους Ἑλληνες, τὸ ὁποῖο δροῦσε παράλληλα ἀλλὰ καὶ ἀντίθετα πρὸς τὴν Ἀθήνα.²⁸ Ἡ ἡγεσία τῆς κοινότητος συνεργάστηκε ἐπίσης μὲ τοὺς βενιζελικοὺς ἀξιωματικούς ποὺ εἶχαν κατα-

Ἀρβανιτίδης, Φιλικοῦ, Καλωταίου, Αἰγίδης καὶ Μακρίδης, τὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς ἐπιτροπῆς εἶχαν ὑπάρξει καὶ μέλη τῆς Ὀργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. Σουλι-
ώτης-Νικολαΐδης, ὁ.π., σ. 220-221, 224-225, 227-228. Ἡ Σοφία Σπανοῦδη, σύζυγος
τοῦ Κωνσταντίνου Σπανοῦδης, ἦταν γνωστὴ καθηγήτρια τοῦ πιάνου, μουσικοκριτικὸς
καὶ δημοσιογράφος. Βλ. *Νεώτερον Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν*, λ. «Σπανοῦδη Σοφία».

26. ΙΑΥΕ 1921, 3/3: Ἐπιτροπὴ Ἐθνικῆς Ἀμύνης Κωνσταντινουπόλεως.

27. *Στὸ ἴδιο*.

28. National Archives, Foreign Office 371/6566/E13900: Rumbold to Curzon (10
Δεκεμβρίου 1921)· Μαυρόπουλος, ὁ.π., σ. 155-166· Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια (27 Νοεμ-
βρίου 1921)· Αναγνωστοπούλου, ὁ.π., σ. 411.

φύγει στην ὁθωμανικὴ πρωτεύουσα, ἀλλὰ καὶ μὲ τοὺς ὑπαλλήλους τῆς Ἑλληνικῆς Ὑπατῆς Ἀρμοστείας, οἱ ὁποῖοι εἶχαν παραμείνει πιστοὶ στὸν Βενιζέλο.²⁹ Ἡ στρατηγικὴ τῆς θενιζελικῆς συμμαχίας εἶχε δύο στόχους: νὰ ἀσκήσει προπαγάνδα ἐνάντια στὸν Κωνσταντῖνο καὶ τῇ φιλοβασιλικῇ κυβέρνηση³⁰ καὶ συγχρόνως, μὲ τὴν καθοδήγηση τοῦ Βενιζέλου, νὰ ἡγηθεῖ ἀποσχιστικοῦ κινήματος γιὰ τὴ συγκρότηση αὐτόνομης κυβέρνησης στὴ Σμύρνη.

Παρὰ τὶς ὁδηγίες τοῦ Βενιζέλου καὶ τὴ στήριξη ποὺ παρεῖχε στὴν προσπάθεια ὁργάνωσης τοῦ κινήματος, τὸ μεγαλεπήβολο σχέδιο αὐτονομίης δὲν πραγματοποιήθηκε ποτέ.³¹ Ἡ κατάρρευση τοῦ μετώπου τὸν

29. Οἱ στρατιωτικοὶ αὐτοὶ ἀνῆκαν σὲ τρεῖς κατηγορίες: ἀνώτατοι ἀξιωματικοί, ἔφεδροι ἀξιωματικοὶ καὶ ὑπαξιωματικοί. Ὁ ἀριθμὸς τους στὶς ὑπάρχουσες πηγὲς κυμαίνεται ἀπὸ ἐξήντα ὡς πεντακόσιους, ἀν καὶ οἱ περισσότερες ἀναφορὲς συμφωνοῦν ὅτι ἦταν περίπου ἑκατὸν πενήντα. Οἱ πιὸ σημαντικὲς προσωπικότητες ἀνάμεσά τους ἦταν οἱ στρατηγοὶ Δημήτρης Ἰωάννου, Ἐπαμεινώνδας Ζυμβρακάκης, Κωνσταντῖνος Μαζαράκης, ὁ συνταγματάρχης Γεώργιος Κονδύλης καὶ ὁ ὑποστράτηγος Γεώργιος Κατεχάκης, ὁ ὁποῖος ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸν στρατηγὸ Γ. Κούση ὡς ἀρχηγὸς τῆς ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς στὴν Κωνσταντινούπολη ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκλογικὴ νίκη τῶν βασιλικῶν. Οἱ περισσότεροι εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὸ ξενοδοχεῖο «Πέρα Πάλας», ἰδιοκτησίας τοῦ Μποδοσάκη Ἀθανασιάδη, ὁ ὁποῖος συνεργαζόταν μὲ τὴν Ἑθνικὴ Ἄμυνα. Βλ. Michael Llewellyn-Smith, *Ionian Vision. Greece in Asia Minor, 1919-1922*, Λονδίνο 1999, σ. 175, 362· Alexandris, *ὁ.π.*, σ. 70· Μαυρόπουλος, *ὁ.π.*, σ. 130-131· Παπαδόπουλος, *ὁ.π.*, σ. 91-92· Κωνσταντῖνος Γ. Ζαβιτιάνος, *Αἱ ἀναμνήσεις τοῦ ἐκ τῆς ἱστορικῆς διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ Ἐλευθερίου Βενιζέλου ὅπως τὴν ἐζησε (1914-1922)*, τόμ. Β', Ἀθήνα 1947, σ. 118· Ἐπαμεινώνδας Ι. Μαλαῖνος, *Ἱστορία τῶν ξενικῶν ἐπεμβάσεων*, τόμ. ΣΤ', Ἀθήνα 1963, σ. 22· Θάνος Βερέμης, *Οἱ ἐπεμβάσεις τοῦ στρατοῦ στὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ, 1916-1936*, Ἀθήνα 1977, σ. 71· Παναγιώτης Γ. Δαγκλής, *Ἀναμνήσεις, Ἐγγραφα, Ἀλληλογραφία*, ἐπιμ. Ξ. Λευκοπαρίδης, τόμ. Β', Ἀθήνα 1965, σ. 399· Τ. Γ. Ζαφειρόπουλος, *Ὁ Γεώργιος Κονδύλης καὶ ἡ ἐποχὴ του*, Ἀθήνα 1984, σ. 195· Κ. Α. Κατσιάμπας, *Γεώργιος Κονδύλης. Ἡ θρυλικὴ μορφή τῆς 20ετίας 1916-1936*, Ἀθήνα 1982, σ. 79· DBFP 1962, ἀρ. 472: Granville to Curzon (10 Δεκεμβρίου 1920).

30. Γιὰ τὴ συνεργασία τῶν ἀξιωματικῶν μὲ τοὺς θενιζελικοὺς ὑπαλλήλους τῆς Ἀρμοστείας, βλ. ΙΑΥΕ 1921 5/8: Βότσης πρὸς Ὑπουργεῖο Ναυτικῶν (1 Δεκεμβρίου 1920)· ΙΑΥΕ 1921 5/8: Πανταζῆς πρὸς Ὑπουργεῖο Ναυτικῶν (20 Δεκεμβρίου 1920)· Μαυρόπουλος, *ὁ.π.*, σ. 130· Ζαβιτιάνος, *ὁ.π.*, σ. 118-119.

31. Γιὰ τὸ κίνημα αὐτονομίης τῆς Ἰωνίας καὶ τὸ ρόλο τοῦ Βενιζέλου, βλ. ΙΑΥΕ 1921 5/8 1921: Πανταζῆς πρὸς Ὑπουργεῖο Ναυτικῶν (Ἀχρονολόγητο, ἔγγραφο ἀρ. 61)· ΙΑΥΕ 1921 5/8 1921: Πανταζῆς πρὸς Ὑπουργεῖο Ναυτικῶν (8 Δεκεμβρίου 1920)· *Χρόνος* (3 Δεκεμβρίου 1920, 4 Δεκεμβρίου 1920)· Ζαφειρόπουλος, *ὁ.π.*, σ. 197· Χ. Κ. Βοζίκης, *Αἱ ἀπολογίαι τῶν θυμάτων τῆς 15ης Νοεμβρίου 1922*, Ἀθήνα 1925, σ. 226, 229-237· DBFP

Αύγουστο του 1922 έδωσε ξαφνικό τέλος στις ενέργειες του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Έθνικης Άμυνας. Η καταστροφή της Σμύρνης και ο τραγικός θάνατος του μητροπολίτη Χρυσοστόμου τρομοκράτησαν την ήγεςία του μιλλέτ και ιδιαίτερα τους προεξάρχοντες βενιζελικούς. Άκριβως τέσσερα χρόνια μετά την επιστροφή τους στην εξουσία, διέφυγαν στην Ελλάδα υπό τον φόβο αντιποίνων λόγω της υπερέκθεσής τους στα μάτια των τουρκικών άρχων.

Συγκρότηση εξόριστου πόλου εξουσίας στην Ελλάδα

Στις 30 Ιανουαρίου 1923 υπογράφηκε στη Λωζάννη η Σύμβαση περί Άνταλλαγής τών Έλληνικών και Τουρκικών Πληθυσμών. Το άρθρο 2 όριζε ότι:

Θέλουσι θεωρηθῇ ὡς Έλληνες κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πάντες οἱ Έλληνες οἱ ἐγκατεστημένοι ἤδη πρὸ τῆς 30ῆς Ὀκτωβρίου 1918, ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς Νομαρχίας Κωνσταντινουπόλεως, ὡς αὕτη καθορίζεται διὰ τοῦ νόμου τοῦ 1912.

ἐνῶ, σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 16:

Οὐδὲν ἐμπόδιον θέλει παρεμβληθῇ διὰ τὴν παρὰ τῶν κατοίκων, τῶν δυνάμει τοῦ ἁρθρου 2 ἐξαιρουμένων τῆς ἀνταλλαγῆς περιοχῶν, ἐλευθέραν ἄσκησιν τοῦ δικαιώματος αὐτῶν ὅπως παραμείνωσιν ἐκεῖ ἢ ἐπιστρέψωσιν καὶ ἀπολαμβάνωσιν ἀκωλύτως τῆς ἐλευθερίας των καὶ τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν ἰδιοκτησίας ἐν Τουρκίᾳ καὶ ἐν Ἑλλάδι.³²

Αὐτοὶ οἱ δύο ὅροι σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ἄρθρο 1 τῆς Δηλώσεως περὶ Ἀμνηστίας³³ παρέιχαν τυπικὰ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐπαναπατρισμοῦ στοὺς Κωνστα-

1970: ἄρ. 642 (Record by Sir E. Crowe of a conversation with M. Veniselos)· Ἰωάννης Γιαννουλόπουλος, «Ἐσωτερικὲς καὶ ἐξωτερικὲς ἐξελίξεις ἀπὸ τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1921 ὡς τὸν Αὐγούστο τοῦ 1922», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τόμ. ΙΕ', Ἀθήνα 1978, σ. 189-200· Llewellyn-Smith, *ὁ.π.*, σ. 184-189, 219-220, 237-239, 248-249, 252-254, 257-265, 271-272.

32. *Πράξεις ὑπογραφεῖσαι ἐν Λωζάννῃ τῇ 30 Ἰανουαρίου καὶ τῇ 24 Ἰουλίου 1923*, Ἀθήνα 1923, σ. 65, 68.

33. Ἡ Δήλωση περὶ Ἀμνηστίας ὑπογράφηκε στίς 24 Ἰουλίου 1923, τὴν ἡμέρα τῆς ὑπογραφῆς τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης. Τὸ ἄρθρο 1 ὅριζε τὰ ἀκόλουθα: «Οὐδεὶς κατοικῶν ἢ κατοικήσας ἐν Τουρκίᾳ καί, ἀντιστοίχως, οὐδεὶς κατοικῶν ἢ κατοικήσας ἐν Ἑλλάδι, θέλει ἐνοχληθῇ ἢ κακοποιηθῇ ἐν Τουρκίᾳ καί, ἀντιστοίχως, ἐν Ἑλλάδι, ὑφ' οἷανδήποτε πρόσφασιν, λόγῳ τῆς στρατιωτικῆς ἢ πολιτικῆς αὐτοῦ διαγωγῆς, ἢ λόγῳ οἰασθήποτε βοηθείας, παρασχεδείσης τυχὸν εἰς ξένην τιὰ δύναμιν, ἐκ τῶν ὑπογραψασῶν τὴν ὑπὸ σημερινὴν ἡμερομηνίαν Συνθήκην Εἰρήνης, ἢ εἰς τοὺς

ντινουνολίτες πού εΐχαν διαφύγει. Πρακτικά, όμως, ή έφαρμογή τών θρων αποδείχτηκε αδύνατη εξαιτίας τής πολιτικής τής Τουρκίας, ή όποία, προφασισόμενη παρατυπίες στά διαβατήρια τών φυγάδων, άρνήθηκε έπίμονα νά επέτρεψει τήν έπιστροφή τους στην Κωνσταντινούπολη.³⁴

Τά αίτια τών αΐσθρων τουρκικών απαγορεύσεων δά πρέπει νά αναζητηδούν καταρχάς στην άνοικτή καί έντονα παρορμητική ύποστήριξη τής έλληνικής μεγαλοΐδεατικής πολιτικής από τήν κληρικολαϊκή ήγεσία τών Ρωμιών, τής όποίας οί δραστηριότητες προσέδωσαν τελικά τό χαρακτηρισμό «προδοτής» σέ όσους έγκατέλειψαν τήν Κωνσταντινούπολη. Άλλωστε, ήδη από τόν Μάρτιο τοϋ 1922 ό τουρκικός Τύπος είχε ασχοληδείς έκτενώς με τις ένέργειες τής Έθνικής Άμυνας.³⁵ Τήν ίδια έποχή ό Χρόνος άνέφερε σέ δημοσίεύμά του ότι τό ζήτημα τών Άμυνιτών είχε συζητηδείς στη Μεγάλη Έθνοσυνέλευση στην Άγκυρα καί είχε αποφασιστεί ή κατάρτιση καταλόγων με τά όνόματα τών Ρωμιών πού συμμετείχαν στις δραστηριότητες τής όργάνωσης, οϋτως ώστε νά λογοδοτήσουν, σύμφωνα με τις κεμαλικές αρχές, για τά εγκλήματά τους κατά τοϋ κράτους μετά τό τέλος τοϋ πολέμου.³⁶ Τήν ύπαρξη αϋτών τών καταλόγων έπισήμανε τόν Σεπτέμβριο τοϋ 1922 ή Ειδική Έπιτροπή Κωνσταντινουπολιτών (EEK) —τό συντονιστικό όργανο τών φυγάδων στην Άθήνα— σέ έπιστολή διαμαρτυρίας της πρδς τήν έλληνική κυβέρνηση.³⁷ Σέ άνάλογο ύπόμνημα πρδς τόν Έλληνα ύπουργό Έξωτερικών Άπόστολο Άλεξανδρή, τόν Μάρτιο τοϋ 1923, ή Κεντρική Έπιτροπή Κωνσταντινουπόλεως (ΚΕΚ), ή όποία είχε διαδεχδείς τήν

ϋπηκόους αϋτης, μεταξύ τής 1ης Αϋγούστου 1914 καί τής 20ης Νοεμβρίου 1922». Στο ίδιο, σ. 72.

34. Πράγματι, τά άτομα αϋτά είχαν εγκαταλείψει τήν Τουρκία με διαβατήρια όλων τών κατηγοριών: όθωμανικά, προσωρινά έλληνικά, ξένα, διαβατήρια laissez-passer, αλλά καί ειδικές διασυμμαχικές θεωρήσεις. Κάποιοι είχαν διαφύγει χωρίς κανένα έπίσημο έγγραφο, αλλά καί οί λίγοι πού είχαν καταφέρει νά αποκτήσουν κανονικά τουρκικά διαβατήρια αντιμετώπισαν τις ίδιες απαγορεύσεις όταν αποφάσισαν νά επαναπατριστούν. Βλ. ΙΑΥΕ 1923, 5/8: Κεντρική Έπιτροπή Κωνσταντινουπόλεως πρδς ύπουργό Έξωτερικών (3 Μαρτίου 1923)· Alexandris, ό.π., σ. 83· *The Times* (23 Ιουλίου 1929).

35. Σέ σχετικό άρθρο της ή τουρκική έφημερίδα *Pieri* είχε χαρακτηρίσει τό Πατριαρχείο ως τό «Υπουργείο τών Έξωτερικών» τής Έθνικής Άμυνας καί τό «Πέρα Πάλας» ως «τό γενικό στρατηγείο» της. Βλ. Χρόνος (1 Μαρτίου 1922).

36. Χρόνος (21 Άπριλίου 1922).

37. ΙΑΥΕ 1922, 3/2: Ειδική Έπιτροπή Κωνσταντινουπολιτών πρδς τήν Έλληνική Κυβέρνηση (23 Σεπτεμβρίου 1922).

ΕΕΚ, ανέφερε χαρακτηριστικά ότι «ή Κεμαλική κυβέρνησησι όλους τοὺς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀναχωρήσαντας ἄνευ διακρίσεως θεωρεῖ ὡς προδότας ἢ ὅτι αὐτοδικαίως ἀπώλεσαν τὴν ὁθωμανικὴν ἰθαγένειαν».³⁸

Ἡ Ἄγκυρα εἶχε μεθοδευμένα προσδώσει ιδιαίτερη πολιτικὴ σημασία στὴν ἔλλειψη νομιμοφροσύνης τῶν μὴ μουσουλμάνων πρὸς τὸ κράτος. Στὶς διαπραγματεύσεις εἰρήνης στὴ Λωζάννη ἡ τουρκικὴ ἀντιπροσωπεΐα εἶχε ἐπιστρατεύσει τὴν «προδοσία» ὡς ἐπιχείρημα γιὰ νὰ αἰτιολογήσει τὸ αἴτημά της νὰ συμπεριληφθοῦν οἱ Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως στὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν.³⁹ Ἄν λάβουμε ὑπόψη ὅτι ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν φυγᾶδων ἀνερχόταν περίπου στὰ 40.000 ἄτομα,⁴⁰ ὀδηγοῦμαστε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀπαγόρευση τῆς ἐπιστροφῆς τοὺς δὲν ἦταν ἀποκλειστικὰ ζήτημα ἐθνικῆς ἀσφάλειας, ἀλλὰ ἐντασσόταν στὴ γενικότερη πολιτικὴ συγκρότησης ἐνὸς τουρκικοῦ κράτους βασισμένου στὴν ἐθνικὴ καὶ θρησκευτικὴ ὁμοιογένεια, ἀπαλλαγμένου ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερο ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ μὴ μουσουλμανικῶν πληθυσμῶν.

Ἐπίσης, τὰ οἰκονομικὰ ὀφέλη ποὺ συνδέονταν ἅμεσα μὲ τὴν ὑποχρεωτικὴ ἀπομάκρυνση τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη συνέτειναν στὴ διαμόρφωση τῆς τουρκικῆς στάσης. Σύμφωνα μὲ τὴν ΚΕΚ οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς εἶχαν προβεῖ στὴ δήμευση καὶ τὴν ἐκποίηση τῆς κινητῆς καὶ ἀκίνητης περιουσίας τῶν «ἀπόντων» βάσει τοῦ νόμου τῶν «ἀδεσπῶτων περιουσιῶν» τῆς 20ῆς Ἀπριλίου 1922 καὶ τοῦ νόμου περὶ φορολογίας πολεμικῶν κερδῶν τῶν ἐτῶν 1916-1918, ἀδιαφορώντας γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ περισσότεροι πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρησή τους εἶχαν ὑπεννοικιάσει τὶς περιουσίες τους ἢ εἶχαν διορίσει πληρεξούσιους μὲ νόμιμες συμβολαιογραφικὲς πράξεις. Ἡ ἐπιτροπὴ κατήγγειλε ὅτι οἱ περιουσίες αὐτὲς πωλοῦνταν χωρὶς καμία δικαστικὴ ἀπόφαση καὶ σὲ ἐξευτελιστικὲς τιμὲς σὲ μουσουλμάνους ποὺ εἶχαν διασυνδέσεις μὲ τὶς τουρκικὲς ἀρχές, ἐνῶ ἡ ἴδια πολιτικὴ ἐφαρμοζόταν καὶ γιὰ τοὺς Κωνσταντινουπολίτες ποὺ εἶχαν ἀναχωρήσει πολλὰ χρόνια πρὶν

38. ΙΑΥΕ 1923, 5/8: Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν (3 Μαρτίου 1923).

39. Βλ. Δημήτρης Καμούζης, «Ἡ ἐξαίρεση τῶν Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τὴν ὑποχρεωτικὴ ἀνταλλαγὴ πληθυσμῶν», στὸ Κωνσταντῖνος Τσιτσελίκης (ἐπιμ.), *Ἡ ἑλληνοτουρκικὴ ἀνταλλαγὴ πληθυσμῶν. Πτυχὲς μιᾶς ἐθνικῆς σύγκρουσης*, Ἀθῆνα 2006, σ. 324-346.

40. Pallis, ὁ.π., σ. 167· Alexandris, ὁ.π., σ. 82-83, 101, 104.

ἀπὸ τὸν πόλεμο.⁴¹ Συγχρόνως οἱ ἀρχὲς δὲν ἐπέτρεπαν στοὺς «ἀπόντες» ἰδιοκτῆτες νὰ ἐπιστρέψουν γιὰ νὰ ὑπερασπιστοῦν τὰ δικαιώματά τους, ἀλλὰ οὔτε καὶ στοὺς πληρεξουσίους τους νὰ παρουσιαστοῦν στὶς σχετικὲς ἐπιτροπὲς καὶ νὰ διαμαρτυρηθοῦν γιὰ τὴν παράνομη ἐπιβολὴ τῶν φόρων.⁴²

Οὐσιαστικά, λοιπόν, στὴν Ἑλλάδα οἱ φυγάδες Ρωμοὶ περιῆλθαν σὲ οὐδέτερη κατάσταση. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἀδυνατοῦσαν νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὴ διεθνῶς ἀναγνωρισμένη ιδιότητά τους τοῦ μὴ ἀνταλλάξιμου, διότι οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς δὲν τοὺς ἐπέτρεπαν νὰ ἐπιστρέψουν καὶ νὰ διαχειριστοῦν τὶς περιουσίες τους, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη δὲν συμπεριλαμβάνονταν στὰ ἐπίσημα σχέδια τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησης γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων, διότι τυπικὰ δὲν ἦταν πρόσφυγες· εἶχαν φύγει μὲ τὴ θέλησή τους ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἀπὸ φυγάδες εἶχαν μετατραπῇ σὲ πολιτικούς ἐξόριστους, συγκροτώντας μιὰ ἐκτοπισμένη κοινότητα.⁴³

Ἐντούτοις, οἱ «ἀπόντες» δὲν ἐγκατέλειψαν τὴν προσπάθεια ἀπεγκλωβισμοῦ ἀπὸ τὴ μετέωρη θέση τους καὶ συνέχισαν νὰ διαμαρτύρονται συστηματικὰ ἀπὸ τὸ 1923 μέχρι τὴν ἐπιστροφή τοῦ Βενιζέλου στὴν ἐξουσία τὸ 1928. Ἡ πολιτικὴ τους ἀποσκοποῦσε κυρίως στὴ διεκδίκηση τοῦ ἐπαναπατρισμοῦ τους στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὴν ἀνάκτηση τῶν νόμιμων δικαιωμάτων τους πάνω στὴν περιουσία τους. Ἡ ἡγεσία τῶν

41. IAYE 1923, 5/8: Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν (3 Μαρτίου 1923). Κατηγορίες σχετικὰ μὲ τὴ δήμευση τῶν περιουσιῶν εἶχαν διατυπωθεῖ καὶ στὸ παρελθόν. Στὶς 25 Νοεμβρίου 1922, ὁ Ἀρμοστής τῆς Ἑλλάδας στὴν Κωνσταντινούπολη Εὐθύμιος Κανελλόπουλος ἀνέφερε ὅτι οἱ περιουσίες τῶν φυγάδων Ρωμῶν καταγράφονταν καὶ σφραγίζονταν οὕτως ὥστε νὰ θεωρηθοῦν ἐγκαταλειμμένες. Ἐνα μῆνα ἀργότερα ὁ Γενικὸς Πρόξενος τῆς Ἑλλάδας στὴν Κωνσταντινούπολη Ἄγγελος Ἀννίνος ἐξέφρασε τὴν ἀπογνώσή του γιὰ τὴν ἀπροθυμία τῶν συμμαχικῶν Ὑπάτων Ἀρμοσטיῶν νὰ ἐμποδίσουν τὴν κατάσχεση τῶν ἐλληνικῶν περιουσιῶν, ἐνῶ καὶ ὁ Πατριάρχης Μελέτιος εἶχε διαμαρτυρηθεῖ στοὺς Συμμάχους γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα. Βλ. IAYE 1923, 2/2: Ἀννίνος πρὸς Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν (23 Δεκεμβρίου 1922)· Alexandris, ὁ.π., σ. 118.

42. IAYE 1923, 5/8: Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν (3 Μαρτίου 1923).

43. Ὁ ὅρος «ἐκτοπισμένη κοινότητα» χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ περιγράψει μιὰ πληθυσμιακὴ ομάδα, ἡ ὁποία εἶτε μὲ τὴ θέλησή της εἶτε διὰ τῆς βίας ἐγκαταλείπει τὴν πατρίδα της λόγω φυλῆς, θρησκευτικοῦ δόγματος, ἐθνικότητας ἢ σύνδεσής της μὲ μιὰ συγκεκριμένη κοινωνικὴ κατηγορία ἢ πολιτικὴ ὀργάνωση. Βλ. Liisa Malkki, «Refugees and exile: From “Refugee Studies” to the National Order of things», *Annual Review of Anthropology* 24 (1995), σ. 496, 501, 509.

«ἀπόντων», όμως, σὲ ὅλα τὰ διαθήματά της πρὸς τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση καὶ τοὺς διεθνεῖς ὀργανισμοὺς δὲν ἀναφέρεται μόνο στὰ παραπάνω αἰτήματα, ἀλλὰ αὐτοπροβάλλεται ὡς προστάτης τῶν συμφερόντων ὁλόκληρης τῆς μειονότητας τῆς Κωνσταντινούπολης –φυγάδων καὶ μή–, μιλώντας «ἐν ὀνόματι τῶν ἐνταῦθα καταφυγόντων καὶ τῶν αὐτόθι παραμενόντων Ἑλλήνων».⁴⁴

Παράλληλα, σὲ κάθε εὐκαιρία τονίζουν πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις ὅτι ἐπίσημως ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς ἐξαιρουμένης ἀπὸ τὴν ἀνταλλαγὴ μειονότητας. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς τακτικῆς ἀποτελεῖ ἡ «Commission executive plenipotentiaire soussignée, chargée de la defense des Grecs, sujets turcs, établis à Constantinople et sejournant provisoirement en Grèce (Ἐκτελεστικὴ Ἐπιτροπὴ Ἀπόντων Κωνσταντινουπολιτῶν, ΕΕΑΚ), ἐπιτροπὴ ποὺ διαδέχθηκε τὴν ΚΕΚ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1925.⁴⁵ Στὴν ἐπίσημη ὀνομασίᾳ τῆς ΕΕΑΚ προβάλλονται τὰ βασικὰ ἐπιχειρήματα τῶν «ἀπόντων». Δηλώνουν Ἕλληνες, Ὁθωμανοὶ ὑπήκοοι (Grecs, sujets turcs), ἀντικρούοντας τὸν ἰσχυρισμὸ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν ὅτι εἶχαν ἀπολέσει τὴν ὑπηκοότητά τους.⁴⁶ ἐγκατεστημένοι (établis) στὴν Κωνσταντινούπολη πρὶν ἀπὸ τὶς 30 Ὀκτωβρίου 1918, ἄρα μὴ ἀνταλλάξιμοι καὶ διαμένοντες προσωρινὰ (provisoirement) στὴν Ἑλλάδα, ποὺ σήμαινε ὅτι ἀνῆκαν ἀκόμα στὴ μειονότητα καὶ εἶχαν τόσο τὸ δικαίωμα ὅσο καὶ τὴν πρόθεση νὰ ἐπιστρέψουν στὴν πατρίδα τους. Οἱ θέσεις αὐτὲς ἀναπτύσσονται ἀναλυτικὰ σὲ ὅλα τὰ ἐπίσημα ὑπομνήματά τους.

Ὅπως ἐπισημαίνει ἡ Liisa Malkki, ἡ ιδιότητα τοῦ ἐκτοπισμένου ἀτόμου ἀποκτᾷ κεντρικὴ θέση στὶς ἀφηγηματικὲς διαδικασίες μιᾶς ἐκτοπισμένης κοινότητας. Τὰ μέλη τῆς ἐκτιμοῦν καὶ προστατεύουν τὴν ιδιότητά τους ὡς «σημάδι τῆς ἀπόλυτης προσωρινότητας τῆς ἐξορίας, καθὼς καὶ τῆς ἄρνησης [...] νὰ ριζώσουν σὲ ἕναν τόπο ποὺ δὲν ἀνήκουν. Ἡ ἐπιμονὴ ἐνὸς ἀτόμου στὸν ἐκτοπισμὸ του, τοῦ δίνει τὸ νόμιμο δικαίωμα νὰ διεκδικεῖ τὴν

44. ΙΑΥΕ 1923, 5/8: Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση (11 Ἰουνίου 1923).

45. ΙΑΥΕ 1925, Γ/68: La Commission Executive to Mixed Commission (14 Ἰουλίου 1925).

46. Οἱ «ἀπόντες» χρησιμοποιοῦν τὸν ὅρο turcs στὶς ἐπιστολὲς ποὺ στέλνουν στὸ ἐξωτερικὸ καὶ Ὁθωμανοὶ στὰ ὑπομνήματα πρὸς τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση. Βλ. ΙΑΥΕ 1925, Γ/68: Μὴ ἀνταλλάξιμοι Ὁθωμανοὶ ὑπήκοοι Κωνσταντινουπολίτες πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση (18 Ἀπριλίου 1925).

προσοχή της διεθνούς κοινής γνώμης και την παροχή διεθνούς βοήθειας».⁴⁷ Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι αυτή η ταύπιση και η εὐθύνη για τους όμοεθνείς τους στην Κωνσταντινούπολη σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἔξωθεν προβολὴ τοῦ ἔκτοπισμοῦ τους ἀποτελέσαν τοὺς βασικοὺς πυλῶνες πᾶνω στοὺς ὁποίους στηρίχθηκε ἡ πολιτικὴ προώθησις τῶν αἰτημάτων τῶν «ἀπόντων» στὶς ἑλληνικὲς ἀρχὲς καὶ στὴ διεθνή κοινότητα.⁴⁸

Παρά, λοιπόν, τὴ διαφυγὴ τους ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἐπιδίωξαν νὰ καταστήσουν φανερὸ στοὺς ἐπίσημους φορεῖς ὅτι διατηροῦν τὸν ἡγετικὸ ρόλο στὶς ὑποθέσεις τῆς μειονότητας. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ καὶ σὲ μιὰ προσπάθεια μονοπώλησις τῆς νόμιμης ἐκπροσώπησις ὅλων τῶν μὴ ἀνταλλάξιμων Ρωμίων, οἱ «ἀπόντες» συνδυάζουν σὲ μιὰ κοινὴ καὶ ἀδιάσπαστη δέσμη αἰτημάτων τὴν ἐλεύθερη παλιννόστησή τους καὶ τὴν ἀπόδοσις τῶν κατασχεθεῖσων περιουσιῶν μὲ τὴν κατοχύρωσις τῶν δικαιωμάτων τῶν ἐκεῖ ἐγκατεστημένων Ἑλλήνων καὶ τὴ διασφάλισις τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.⁴⁹

Ἕνα ἐξίσου σημαντικὸ στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τῶν «ἀπόντων» μὲ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησις, εἶναι ὅτι περιβάλλουν τὰ αἰτήματά τους μὲ τὸν ἰδεολογικὸ μανδύα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνικισμοῦ καὶ τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ὅπου ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ οἱ Κωνσταντινουπολίτες λαμβάνουν περίοπτη θέσι.⁵⁰

Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὑπὲρ τὴν ἐξαιρετικὴν του δύναμιν καὶ τὴν ὕλην του ἐπικράτησιν ὑπῆρξε πρὸ παντὸς σύμβολον Ἑθνικῆς ιδέας καὶ ὡς τοιοῦτος ἀπετέλεσε πάντοτε τὸν πυρῆνα τοῦ Ἑθνικοῦ ἀγῶνος. Ἡ ιδέα αὐτὴ τὴν ὁποίαν ἐκπροσωπεῖ ὁ Ἑλληνισμὸς οὗτος ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἐκλονίσθη καὶ ὑπέστη περιπετείας καὶ δοκιμασίας παρέμεινεν ἀπαρασάλευτος ἕως τώρα, ἀπὸ τῆς ἐπαύριον ἀκόμη αὐτῆς τῆς 29 Μαΐου τοῦ 1453 καὶ εἰς τὴν ιδεάν αὐτήν, εἰς τὸ Σύμβολον αὐτό, τὸ ἐκπροσωπούμενον ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὀφείλεται ἡ ἀμετάπτωτος ἐπιμονὴ εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν

47. Liisa Malkki, «National geographic: The rootings of peoples and the territorialization of national identity among scholars and refugees», *Cultural Anthropology* 7/1 (1992), σ. 35.

48. Πρὸλ. Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*, Κέμπριτζ 1996, σ. 131-132.

49. Γιὰ τὶς διαφοροποιημένες καὶ ἀνταγωνιστικὲς τάσεις ποὺ λειτουργοῦν στὸ ἔσω-τερικὸ μὴς μειονότητας καὶ ἐπιδιώκουν τὴ μονοπώλησις τῆς νόμιμης ἐκπροσώπησις ὁλόκληρης τῆς πληθυσμιακῆς ομάδας, βλ. στὸ ἴδιο, σ. 61.

50. ΙΑΥΕ 1923, 5/8: Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις (11 Ἰουνίου 1923).

ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν. [...] Σήμερον ἡ Πόλις ὡς καὶ ὁ ἐν αὐτῇ Ἑλληνισμὸς χάνονται καὶ μετ' αὐτῶν ἐξαφανίζεται ἡ ἰδέα, τὸ σύμβολον. [...] Δὲν δὲ χαθῇ ἐπομένως μὲ τὴν διαρροὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ ἀκμαία ἠθικὴ τοῦ δυνάμις καὶ ἡ εἰς ἑκατοντάδας δισεκατομμυρίων ἀνερχομένη ἐθνικὴ καὶ ἰδιωτικὴ του περιουσία, δὲ χαθῇ ἡ τελευταία ἐπαλξις τοῦ ὑποδοῦλου Ἑλληνισμοῦ καὶ δὲ ἐκλείψῃ ἡ ψυχὴ, ἡ ὁποία τὸν ἐξωγοῦναι καὶ τὸν ἐνέπνεε.

Στηριζόμενοι, λοιπόν, στὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἐκπροσωποῦν καὶ ἀγωνίζονται γιὰ τὸν περιούσιο λαὸ τῆς ἐθνικῆς ἰδέας, ἀπαιτοῦν τὴν προστασία καὶ τὴ βοήθεια τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους σημειώνοντας χαρακτηριστικὰ ὅτι «ἢ τε ἀνωτέρα τάξις καὶ ἡ μεσαία τοιαύτη ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ διαφόρους τρόπους ἀνεμίχθη εἰς τὰς ἐθνικὰς ὁργανώσεις καὶ μέχρι σήμερον τόσον ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅσον καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν δὲν παύει ἐργαζομένη πρὸς περιφρούρησιν τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων».⁵¹

Ἀπὸ τὰ παραπάνω παραθέματα γίνεται σαφὲς ὅτι ἡ συγκρότηση τῆς ΕΕΚ καὶ τῶν παραγῶν της, δηλαδὴ τῆς ΚΕΚ καὶ τῆς ΕΕΑΚ, συνιστοῦσε μέρος τῆς προσπάθειας τῆς ἐξόριστης βενιζελικῆς ἡγετικῆς ομάδας τῶν Ρωμιῶν νὰ ἀνασυνταχθεῖ καὶ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὰ νέα δεδομένα. Ὅπως πρὸς προσεκτικὸς ἔλεγχος τῶν προεδρείων τῶν συγκεκριμένων ἐπιτροπῶν ἐπαληθεύει τὸ συμπέρασμα αὐτό. Οἱ Νικόλαος Μακρίδης, Δημήτριος Δαμασκηνός, Π. Ζερβός, Ἰωάννης Χρυσάφιδης καὶ Φ. Φλωρίδης ποὺ ἀπάρτιζαν τὴν ΕΕΚ, οἱ Σόλων Καζανόβας καὶ Κυριάκος Γκιώκας, πρόεδρος τῆς ΚΕΚ καὶ στὴ συνέχεια τῆς ΕΕΑΚ ὁ πρῶτος, γραμματέας τῆς ΚΕΚ ὁ δεῦτερος, ὁ Γεώργιος Τζιώτης, ὁ ὁποῖος διαδέχτηκε τὸν Καζανόβα στὴν προεδρία τῆς ΕΕΑΚ, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Μακρίδης, ἀδερφὸς τοῦ Νικόλαου καὶ γραμματέας τῆς ΕΕΑΚ, ἦταν σημαντικὲς φυσιογνωμίες τῆς κωνσταντινουπολίτικης κοινωνίας, ἀκραιφνεῖς βενιζελικοί, συνεργαζόμενοι στὸ παρελθὸν καὶ ὡς μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης (εἰκ. 2-4).⁵²

51. ΙΑΥΕ 1923, 5/8: Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν (19 Ἀπριλίου 1923).

52. Πὰ τὴν ἀνάμιξη τῶν Σ. Καζανόβα, Κ. Μακρίδης, Δ. Δαμασκηνοῦ, Π. Ζερβοῦ καὶ Γ. Τζιώτη στὴν Ἐπιτροπὴ τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης, βλ. ΙΑΥΕ 1921, 3/3: Ἐπιτροπὴ Ἐθνικῆς Ἀμύνης Κωνσταντινουπόλεως· ΙΑΥΕ 1921, 5/8: Ἑλληνικὴ Ὑπατὴ Ἀρμοστεία πρὸς Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν· Βοξίκης, ὁ.π., σ. 228-229· *Χρόνος* (10 Αὐγούστου 1920, 24 Νοεμβρίου 1920, 1 Δεκεμβρίου 1920, 5 Δεκεμβρίου 1920, 10 Δεκεμβρίου 1920, 17 Δεκεμβρίου 1920). Οἱ Ν. Μακρίδης καὶ Κ. Γκιώκας ἦταν μέλη τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ Ἐθνικοῦ Συνδέσμου Κωνσταντινουπόλεως, τμήματος τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης (βλ. ἐδῶ, σημ. ἀρ. 16). Ὁ Ι. Χρυσάφιδης εἶχε συνεργαστεῖ μὲ τὸν Δαμασκηνὸ καὶ τοὺς ἀδελφοὺς

Ἡ πείρα τῶν «ἀπόντων» στὴν ὀργανωμένη ἄσκηση τῆς πολιτικῆς ἐξηγεῖ τὴν ἄμεση ἀνταπόκρισή τους στὶς νέες προκλήσεις μέσω τῆς σύστασης ἀντιπροσωπευτικῶν ὀργάνων ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή πού ἔρχονται στὴν Ἑλλάδα. Δὲν αἰτιολογεῖ, ὅμως, τὴ διάρκεια καὶ τὴ συνέπεια στὴν προώθηση τῶν αἰτημάτων τους καὶ κυρίως τὴ σημαντικὴ ἐπιρροή πού ἀσκοῦν στὶς πολιτικὲς ἐπιλογές τῆς Ἀθήνας. Ἡ συστηματικὴ ἀντίδρασή τους στὰ κατὰ καιροὺς προτεινόμενα σχέδια ἐπίλυσης τῶν ἑλληνοτουρκικῶν διαφορῶν, κατὰ τὴν πενταετία 1923-1928 συνιστᾷ ἀναμφίβολα ἕναν ἀπὸ τοὺς βασικοὺς λόγους κατάρρευσης τῶν διαπραγματεύσεων μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν.⁵³ Οἱ λόγοι γιὰ τὴν εὐρεία ἀποδοχὴ τῶν ἀποφεῶν τους ἀπὸ κυβερνητικοὺς κύκλους πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν στὰ μέσα ἐπίτευξης τῶν στόχων πού διέθεταν οἱ «ἀπόντες» καὶ ἰδιαίτερα στὴν ἀνασύσταση ἐνὸς ἰσχυροῦ κωνσταντινουπολίτικου κοινωνικοῦ, πολιτικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ δικτύου στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπίσημες διαμαρτυρίες τῶν ὀργάνων τους, ἡ εὐρύτερη ἀποδοχὴ τοῦ ρόλου τους ὡς ἐξόριστης ἡγεσίας ἔπρεπε νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ καὶ μὲ κοινωνικοὺς ὁρους. Ἡ ταύπιση καὶ ἡ εὐθύνη γιὰ τοὺς συμπατριῶτες τους διατυπώθηκαν καὶ διαδόθηκαν μέσω τῆς συγκρότησης ἐνὸς κωνσταντινουπολίτικου δημόσιου λόγου.⁵⁴ Ἡ ἔκδοση ἐφημερίδων καὶ ἡ ἴδρυση συλλόγων καὶ σωματείων σύμφωνα μὲ τὸ πρότυπο τῆς Κωνσταντινούπολης ἀποτελέσαν τὰ κύρια μέσα γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ.

Ἦτσι, τὸ 1925, ὁ Ἀλέξανδρος Βουτυράς, συνιδιοκτήτης τοῦ *Νεολόγου* μέχρι τὸ 1922, ἐκδίδει στὴ Θεσσαλονίκη τὴν καθημερινὴ ἐφημερίδα *Νεολό-*

Μακρίδῃ στὴν ἐπιτροπὴ πού διοργάνωσε τὴ γιορτὴ πρὸς τιμὴν τοῦ δημοσιογράφου καὶ ἐκδότῃ Σταύρου Βουτυρά τὸ 1920. Ἀνάμεσα στὰ μέλη ἐκείνης τῆς ὀργανωτικῆς ἐπιτροπῆς συγκαταλέγονταν καὶ ἄλλες ἡγετικὲς φυσιογνωμίες τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑθνικῆς Ἀμύνης, ὅπως οἱ Κ. Σπανοῦδης, Κ. Γεράρδος, Α. Καλωταῖος, Π. Κεσίσογλου, Ι. Κεχαγιόγλου καὶ Ν. Μαργαρίτης. Μὲ τὸν τελευταῖο ὁ Χρυσοφίδης εἶχε συνυπάρξει καὶ στὴν ἐφορεία τῆς Ἑθνικῆς Σχολῆς Γλωσσῶν καὶ Ἐμπορίου τὸ 1922. Βλ. *Πεντηκονταετηρίδα Σταύρου Βουτυρά*, σ. 3· *Ἐγκόλπιον Ἡμερολόγιον τῆς «Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας» τοῦ ἔτους 1923*, Κωνσταντινούπολη 1923. Ὁ Φ. Φλωρίδης εἶχε ἐπίσης συνεργαστεῖ τὸ 1919 μὲ τὸν Δ. Δαμασκηνὸ στὴν ἐπιτροπὴ καταρτισμοῦ νέων κανονισμῶν γιὰ τὴν ἐκλογὴ μελῶν στὸ ΔΕΜΣ. Βλ. *Ἀρχεῖο Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, Κώδ. Α/90: σ. 118, ἀρ. 9751 (12 Σεπτεμβρίου 1919).

53. Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities. Bulgaria, Greece and Turkey*, Νέα Ὑόρκη 1932, σ. 470-471, 501-508, 540-541, 546-550· Alexandris, ὁ.π., σ. 117-120, 124-130.

54. Βλ. Brubaker, ὁ.π., σ. 132.

γος Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῶ, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1926, οἱ Κωνσταντῖνος Μακρίδης καὶ Ἀριστοκλῆς Αἰγίδης, πρῶην διευθυντὲς τοῦ *Νεολόγου* κατὰ τὴν περίοδο 1918-1922, ἰδρύνουν στὴν Ἀθῆνα τὴν ἐβδομαδιαία ἐφημερίδα *Κωνσταντινούπολις*.⁵⁵ Ὁ *Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως*, ἀν καὶ δὲν ἐστιάζει τὴν ἀρθρογραφία του μόνο στὰ ζητήματα τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν ἀλλὰ ὁλόκληρου τοῦ προσφυγικοῦ πληθυσμοῦ, φροντίζει νὰ ὑποστηρίξει τὶς δραστηριότητές τους μέσω ἄρθρων, ἀφιερωμάτων, ἀκόμη καὶ διαφημίσεων. Ἡ *Κωνσταντινούπολις*, ἀντίθετα, ἀσχολεῖται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ μὲ τὰ προβλήματα τῶν «ἀπόντων» καὶ ἐξελίσσεται σταδιακὰ στὸ ἐπίσημο ὄργανό τους. Ἡ κεφαλίδα ποὺ συνοδεύει τὸν τίτλο τῆς –*Μεγάλῃ Ἑβδομαδιαίᾳ Ἐφημερίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς*– ἀποτελεῖ ἕνα ἀκόμα δεῖγμα τῆς αὐτοαντίληψης καὶ αὐτοπροβολῆς τῶν «ἀπόντων» ὡς ἡγεσίας καὶ στὴ συγκεκριμένη περίπτωσι ὡς δημόσιας φωνῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ σχέση ἀνάμεσα στὰ δύο ἔντυπα δὲν περιορίζεται μόνο στὸ κοινὸ παρελθὸν τῶν ἐκδοτῶν τους, ἀλλὰ ἀποδεικνύεται καὶ ἔμπρακτα, καθὼς ἡ μία προωθεῖ καὶ διαφημίζει τὴν ἄλλη.⁵⁶ Ἐδραιώνεται μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἕνας κωνσταντινουπολιτικὸς δημοσιογραφικὸς ἄξονας ποὺ συνδέει τὶς δύο μεγάλες πόλεις, στὶς ὁποῖες εἶχαν συγκεντρωθεῖ οἱ περισσότεροι «ἀπόντες»: τὴν Ἀθῆνα καὶ τὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ ἀποτελεσματικότητά του συγκεκριμένου ἄξονα φάνηκε ἰδιαίτερα στὶς βουλευτικὰς ἐκλογὰς τοῦ Νοεμβρίου 1926, ὅταν οἱ δύο βενιζελικὲς ἐφημερίδες ὑποστηρίζουν ἀνοικτὰ τοὺς υποψήφιους τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων (εἰκ. 5-6).⁵⁷ Ἀλλωστε, σὲ αὐτοὺς συμπεριλαμβάνεται καὶ ὁ Βουτυράς, ὁ ὁποῖος καὶ τελικὰ ἐκλέγεται (εἰκ. 7-8).⁵⁸

Γιὰ τοὺς «ἀπόντες», ἡ ἱκανοποίηση τῶν αἰτημάτων τους καὶ ἡ στήριξη τῶν Φιλελευθέρων συνδέονται μὲ ἀπόλυτα σαφὴ καὶ συνειδητὸ τρόπο. Ἔτσι, δὲν κατακρίνουν μέλη τῆς ἡγεσίας τους, ὅπως ὁ Βουτυράς, ὁ Κων-

55. Ὁ *Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως* ἐκδίδεται στὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ τὶς 14 Σεπτεμβρίου 1925 μέχρι τὶς 22 Σεπτεμβρίου 1927. Ἡ *Κωνσταντινούπολις* ἐκδίδεται ἀπὸ τὶς 6 Δεκεμβρίου 1925 μέχρι τὶς 3 Νοεμβρίου 1929, ὅποτε ἡ ἐφημερίδα κλείνει λόγω τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου Μακρίδου. Ἐπανεκδίδεται πάλι τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1932 ὑπὸ τὴ διεύθυνση τῶν Κώστα Ἰωαννίδη καὶ Ἀνδρέα Παλάση. Βλ. *Πεντηκονταετηρίδα Σταύρου Βουτυρά*, σ. 6· *Κωνσταντινούπολις* (10 Ἰανουαρίου 1926, 3 Νοεμβρίου 1929, 18 Δεκεμβρίου 1932).

56. *Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως* (29 Αὐγούστου 1926).

57. *Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως* (5-10, 13-16, 19-25, 28-31 Ὀκτωβρίου 1926, 1-7 Νοεμβρίου 1926)· *Κωνσταντινούπολις* (7 Νοεμβρίου 1926, 14 Νοεμβρίου 1926).

58. *Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως* (7 Νοεμβρίου 1926).

σταντίνος Σπανούδης, ό Αλέξανδρος Παππός, ό Νικόλαος Μακρίδης, ό Φραγκίσκος Σαράντης κ.ά., οί όποιοι κεφαλαιοποίησαν τήν εμπρακτική άφροσώσή τους στόν Βενιζέλο γιά προσωπικό όφελος. Αντίθετα, ή δικτύωση καί ή ένσωμάτωση γνωστών Κωνσταντινουπολιτών στήν έλληνική ύψηλή κοινωνία καί διη στούς βενιζελικούς κύκλους προσέφερε στο σύνολο τών «άπόντων» άμεσότερη πρόσβαση στα κέντρα έξουσίας, άρα μεγαλύτερες πιθανότητες επίτευξης τών στόχων τους.⁵⁹

Η ίδρυση συλλόγων έντάσσεται καί αύτή στήν προσπάθεια κοινωνικής δικτύωσης, συνένωσης καί συλλογικής έκπροσώπησης τών «άπόντων» στήν Έλλάδα. Από τούς συλλόγους αύτούς ξεχωρίζουν ή «Γενική Ένωση Κωνσταντινουπολιτών», ό «Σύνδεσμος Κωνσταντινουπολιτών», ό «Σύνδεσμος Κτηματιών Κωνσταντινουπολιτών», ό «Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτών Καλλιθέας», ή «Πολιτική Όργάνωση Κωνσταντινουπολιτών», άλλα καί δύο άθλητικά σωματεία, ή «Άθλητική Ένωση Κωνσταντινουπόλεως, Α.Ε.Κ.» στήν Άθήνα καί ό «Πανθεσσαλονίκειος Άθλητικός Όμιλος Κωνσταντινουπολιτών, Π.Α.Ο.Κ.» στή Θεσσαλονίκη. Οί περισσότεροι σύλλογοι μάλιστα υίοδετούν ως έμβλημα τους τό βυζαντινό σύμβολο τοῦ δικέφαλου άετοῦ, μιá επιπλέον ένδειξη τοῦ ιδεολογικοῦ προσανατολισμοῦ τών «άπόντων» καί τής ανάγκης νά προβάλλουν τή σύνδεσή τους μέ τήν Κωνσταντινούπο-

59. Γιά παράδειγμα, τόν Άπρίλιο τοῦ 1925, κατά τή διάρκεια τών έλληνοτουρκικῶν συνομιλιών, ή ελληνική κυβέρνηση άποφάσισε νά συμβουλευθεῖ τήν ΕΕΑΚ σχετικά μέ τήν ύπό διαπραγμάτευση λύση τών ζητημάτων τους. Ό ύπουργός Υγιεινής, Προνοίας καί Αντιλήψεως Άπόστολος Όρφανίδης επιλέχθηκε νά προσεγγίσει τήν επιτροπή έκ μέρους τής κυβέρνησης, λόγω τής στενής σχέσης του μέ τούς Νικόλαο Μακρίδη καί Αλέξανδρο Παππά. Οί δύο Κωνσταντινουπολίτες γιατροί είχαν προσληφθεῖ προσωπικά άπό τόν Όρφανίδη τόν Οκτώβριο τοῦ 1922, όταν ό τελευταίος είχε αναλάβει τή χρηματοδότηση καί τήν όργάνωση τοῦ Νοσοκομείου Προσφύγων Άθηνών, άργότερα ΠΓΝΑ «Ιπποκράτειο». Μάλιστα τό 1925 οί δύο γιατροί ήταν μέλη τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ νοσοκομείου. Η επιλογή τής κυβέρνησης νά ζητήσει τήν άποψη τής επιτροπής καί ή επιλογή τοῦ Όρφανίδη ως ένδιάμεσου δείχνει τήν έντονη έντύπωση ποῦ είχε προκαλέσει ή κινητοποίηση τών «άπόντων» στούς κυβερνητικούς κύκλους. Βλ. ΙΑΥΕ 1925, Γ/68: Μή ανταλλάξιμοι Όθωμανοί ύπήκοοι Κωνσταντινουπολίτες πρὸς τήν Έλληνική Κυβέρνηση (18 Άπριλίου 1925): *Νεώτερον Έγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν*, λ. «Όρφανίδης Άπόστολος»· *Προσφυγικόν Ημερολόγιον*, Άθήνα 1925, σ. 50· Χρυσόστομος Α. Θεοδωρίδης, *Διακρινέντες τοῦ ξερριζωμένου έλληνισμοῦ*, τόμ. Α', Άθήνα 1975, σ. 84· Γαβριήλ Ε. Σκλάβος, «Η Ίστορία τοῦ Περιφερειακοῦ Γενικοῦ Νοσοκομείου Άθηνών "Ιπποκράτειο" (1922-1990)», Άθήνα 1990, σ. 5-7 (άδημοσίευτη διπλωματική εργασία ποῦ κατατέθηκε στήν Υγειονομική Σχολή Άθηνών).

λη (εἰκ. 9α-ε). Στὰ προεδρεῖα τους συναντᾶμε σημαντικὲς προσωπικότητες τῆς βενιζελικῆς ἑλίτ τῆς Κωνσταντινουπόλης, ὅπως οἱ Κ. Σπανοῦδης, Γ. Τξι-ώτης, Α. Αἰγίδης, Π. Ζερβός, Θ. Παπαδόπουλος, Μ. Θεοτοκάς, Δ. Δαμασκηνός, Ι. Χρυσafiδης, Α. Καλωταῖος, Β. Ἀριστόβουλος καὶ Π. Μπεκές.⁶⁰

Ὅπως, λοιπόν, τὰ σωματεῖα καὶ οἱ ἐκδόσεις λειτούργησαν ὡς βασικὰ ὄργανα τῆς ἡγεσίας τῶν Ρωμίων γιὰ τὴν προώθηση καὶ τὴν ἐμπέδωση τῆς ἑλληνικῆς ἀλυτρωτικῆς ἰδεολογίας στὴν ὁθωμανικὴ πρωτεύουσα,⁶¹ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, μέσω τῶν ἐπιτροπῶν, συλλόγων καὶ ἐφημερίδων τους, οἱ «ἀπόντες» διακήρυσσαν τὶς θέσεις τους καὶ διεκδικοῦσαν τὰ ἀναγνωρισμένα ἀπὸ τὴ Συνθήκη τῆς Λωζάννης δικαιώματά τους. Δανειζόμενοι τὴν ὀρολογία τοῦ Benedict Anderson σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν αἰσθηση τοῦ *συνανῆκειν* σὲ μιὰ κοινότητα, ὅπου οἱ ἄνθρωποι συνδέονται μεταξύ τους μὲ δεσμοὺς ποὺ ἔχουν συλλάβει στὴ φαντασία τους, καὶ ἀσφαλῶς τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι μέσα ἀπὸ τὸν Τύπο καὶ τὴ συλλογικὴ ὁργάνωση διαμορφώθηκε σταδιακὰ μιὰ φαντασιακὴ κοινότητα τῶν «ἀπόντων» Κωνσταντινουπολιτῶν ἢ ὅποια εἶχε τὴν ἔδρα τῆς κυρίως στὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Θεσσαλονίκη.⁶² Τὰ

60. ΙΑΥΕ 1929, Β37: Ἐπιτροπὴ Κωνσταντινουπολιτῶν πρὸς Α. Καραπάνο, 5 Δεκεμβρίου 1928· Κωνσταντινούπολις (18 Δεκεμβρίου 1932, 14 Ἰανουαρίου 1933).

61. Κατὰ τὴν περίοδο 1861-1922 περίπου 500 σύλλογοι ἰδρύθηκαν σὲ διάφορα τμήματα τῆς Κωνσταντινουπόλης, ἓνα φαινόμενο ποὺ ἐκείνῃ τὴν ἐποχὴ ἔλαβε τὸ ὄνομα «συλλογομανία». Βλ. Κυριακὴ Μαμώνη, «Εἰσαγωγὴ στὴν ἱστορία τῶν Συλλόγων Κωνσταντινουπόλεως (1861-1922)», *Μνημοσύνη* 11 (1990), σ. 222, 230· Χάρης Ἐφερτζόγλου, «Ἡ συγκρότηση τοῦ δημόσιου χώρου στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν 19ο αἰώνα», στὸ Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ, Ὁ Ἑξω-ἑλληνισμός: Κωνσταντινούπολη καὶ Σμύρνη 1800-1922, Ἀθήνα 1998, σ. 18· George A. Vassiadis, *The Syllagos Movement of Constantinople and Ottoman Greek Education 1861-1923*, Ἀθήνα 2007. Γιὰ τὴ διάδοση τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας στὴν Ἀνατολὴ μέσω τῶν συλλόγων καὶ τῆ φαντασιακῆ δημιουργίας τῆς αἰσθησης τοῦ ἀνήκειν στὸ ἑλληνικὸ ἔθνος, βλ. Paschalis Kitromilides, «“Imagined communities” and the origins of the national question in the Balkans», *European History Quarterly* 19/2 (1989), σ. 172· Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, «“Νοερεὶς κοινότητες” καὶ οἱ ἀπαρχεὶ τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος στὰ Βαλκάνια», στὸ Θάναος Βερέμης (ἐπιμ.), Ἐθνικὴ ταυτότητα καὶ ἐθνικισμός στὴ Νεότερη Ἑλλάδα, Ἀθήνα 1997, σ. 93-95· Παρασκευᾶς Ματάλας, Ἑθνος καὶ Ὁρθοδοξία. Οἱ περιπέτειες μιᾶς σχέσης. Ἀπὸ τὸ «Ἑλλαδικό» στὸ Βουλγαρικὸ σχῆμα, Κρήτη 2003, σ. 312.

62. Μπένεντικτ Ἄντερσον, *Φαντασιακὲς κοινότητες. Στοχασμοὶ γιὰ τὶς ἀπαρχεὶ καὶ τὴ διάδοση τοῦ ἐθνικισμοῦ*, Ἀθήνα 1997, σ. 26-28. Ὁ Ἄντερσον χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο «φαντασιακὴ πολιτικὴ κοινότητα» γιὰ νὰ ὀρίσει τὸ ἔθνος. Στὴν περίπτωσή τῶν «ἀπόντων» δὲν τίθεται ζήτημα συγκρότησης ἔθνους. Ἡ ἀναγωγή τοῦ ὅρου ἐξυπηρετεῖ στὴν ὀριοθέτηση τῆς ἀποκατάστασης τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ τους δικτύου στὴν Ἑλλάδα.

μέλη αυτής της κοινότητας «ἀποτελοῦσαν ἓνα ὁργανωμένο κοινό, ἓνα κατασκευασμένο, διαφοροποιημένο χῶρο ἐπικοινωνίας, συζήτησης καὶ ἀντιπαράθεσης».⁶³ Κοινὸς παρονομαστὴς καὶ στὸ αἶτημα γιὰ ἔνωση μὲ τὴν Ἑλλάδα τὸ 1918-1922 καὶ στὴν ἐκπλήρωση τῶν ἀξιώσεών τους μετὰ τὸ 1923 ἦταν ἡ πίστη τους στὸν Βενιζέλο ὡς τὸν μοναδικὸ πολιτικὸ ποὺ δὰ μπορούσε νὰ ἀνταποκριθεῖ ἐπιτυχῶς στὶς προσδοκίες τους. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἐπιστροφή τοῦ εἰδώλου τους στὴν πολιτικὴ σκηνὴ τῆς χώρας τὸ 1928 σηματοδοτοῦσε γιὰ τὴν ἡγεσία τῶν «ἀπόντων» μιὰ νέα ἀρχὴ καὶ τὴν πραγμάτωση τῶν ὀνείρων τους ποὺ εἶχε διακόψει ἄδοξα ἡ ἐκλογικὴ ἥττα τῶν Φιλελευθέρων τὸν Νοέμβριο τοῦ 1920.

Οἱ «ἀπόντες» καὶ ἡ ἐπάνοδος τοῦ «Μεγάλου Κυβερνήτη»

Τὸ 1927, οἱ «ἀπόντες» εἶχαν πιά ἀπογοητευθεῖ πλήρως ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, τὴν ὁποία εἶχαν ἐπικρίνει πολλές φορές ὡς παθητικὴ καὶ ἥττοπαθὴ. Κατὰ συνέπεια, στὶς 8 Μαΐου 1927, στὸ κύριο ἄρθρο της μὲ τίτλο «Ἄς ἔλθῃ νὰ κυβερνήσῃ», ἡ ἐφημερίδα *Κωνσταντινούπολις* ἀπηύθυνε δημόσια ἔκκληση στὸν Βενιζέλο νὰ ἐπιστρέψει στὴν πολιτικὴ. Σὲ ἀνάλογο δημοσίευσμά της, τὸν Δεκέμβριο, ἡ ἐφημερίδα ὑποστήριξε ὅτι, παρὰ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ καὶ τὰ τραγικὰ ἐπακόλουθά της, οἱ πρόσφυγες πίστευαν ἀκόμα στὸν Ἑλληνα πολιτικὸ. Ἀφοῦ οἱ διάδοχοί του εἶχαν ἀποτύχει, ἦταν υποχρέωσή του νὰ ἀποκαταστήσει τὴν ἐμπιστοσύνη τῶσων ἀνθρώπων γιὰ τὸ δράμα τῶν ὁποίων ἦταν συνυπεύθυνος.⁶⁴

Οἱ παραινήσεις τοῦ ὁράνου τῶν «ἀπόντων» ἐντάσσονταν σὲ ἓνα γενικότερο αἶτημα ἐπανόδου τοῦ Βενιζέλου στὴν ἐνεργὸ πολιτικὴ. Ἀπὸ τότε ποὺ εἶχε ἐπιστρέψει στὴν Ἑλλάδα, εἶχε καταστεῖ ἀποδέκτης παραπόνων ἀπὸ φιλελεύθερους πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς, δυσαρεστημένους ἀπὸ τὶς ἐνέργειες τῆς ἡγεσίας τοῦ κόμματος. Ἄν καὶ δημοσίως ὁ ἴδιος εἶχε ἀποκλείσει αὐτὴ τὴν πιθανότητα, ἐντούτοις ἔστελνε συχνὰ ἐπιστολὲς στὸν ὑπουργὸ τῶν Οἰκονομικῶν καὶ ἀρχηγὸ τοῦ Κόμματος Προοδευτικῶν

63. Οἱ δραστηριότητες ὁργανώσεων καὶ σωματείων ὅπως αὐτὰ ποὺ ἱδρύουν οἱ «ἀπόντες» Κωνσταντινουπολίτες δὲν ἀποτελοῦν μόνο ἐλληνικὸ φαινόμενο, ἀλλὰ ἀνήκουν σὲ μιὰ γενικότερη πολιτικὴ τάση ποὺ ἀπαντᾷ στὴ μεταπολεμικὴ Κεντρικὴ καὶ Ἀνατολικὴ Εὐρώπῃ ὡς συνέπεια τῆς διάλυσης τῶν πολυεθνικῶν αὐτοκρατοριῶν καὶ τῆς συγκρότησης νέων ἐθνικῶν κρατῶν μὲ ἐντελῶς καινούρια σύνορα. Βλ. Brubaker, *ὁ.π.*, σ. 132, 158-159, 165.

64. *Κωνσταντινούπολις* (4 Δεκεμβρίου 1927).

Φιλελευθέρων (ΚΠΦ) Γεώργιο Καφαντάρη, παρέχοντάς του συμβουλές και εκφράζοντας τις αντιρρήσεις του για την πολιτική της κυβέρνησης.⁶⁵

Τόν Φεβρουάριο τοῦ 1928, μιὰ ομάδα προσφύγων βουλευτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης διαφωνοῦσαν μὲ τὶς κυβερνητικὲς ἐπιλογὲς ποὺ ἀφοροῦσαν τὰ ἐκ-κρεμῇ προσφυγικὰ ζητήματα, ἀποσχίστηκαν ἀπὸ τὸ ΚΠΦ καὶ σχημάτισαν τὴν «Ἀνεξάρτητον Φιλελευθέραν Κοινοβουλευτικὴν Ὁμάδα». Ἐνα μῆνα ἀργότερα, τρεῖς βουλευτὲς τῆς, οἱ Ἀλέξανδρος Βουτυράς, Λεωνίδας Ἰασωνίδης καὶ Ἐμμανουὴλ Ἐμμανουηλίδης, ἐπισκέφθηκαν τὸν Βενιζέλο καὶ συζήτησαν μαζί του τὸ ἐνδεχόμενο ἐνεργῆς ἀνάμιξης τοῦ στήν πολιτικῇ.⁶⁶ Γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ ὁ Βενιζέλος ἐπανάλαβε τὴν ἀπόφασί του νὰ ἀπέχει καὶ τοὺς συμβούλευσε νὰ μὴν ἐπιδιώξουν τὴν ἀνατροπὴ τῆς κυβέρνησης, ἐπειδὴ δὴ ἦταν ἀδύνατο νὰ συγκροτηθεῖ νέα ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσα Βουλή.⁶⁷

Ἡ Κωνσταντινούπολις σχολίασε τὴν ἀπάντηση τοῦ Βενιζέλου σὲ μακροσκελὲς ἄρθρο τῆς, τὸ ὁποῖο φανέρωνε μιὰ αὐξανόμενη τάση ἀνάμεσα στοὺς πρόσφυγες νὰ ἀναζητήσουν πλέον λύσεις γιὰ τὰ ζητήματα ποὺ τοὺς ἀφοροῦσαν μέσα ἀπὸ διαφορετικοὺς πολιτικοὺς χώρους, ἀπόρροια τῆς ἀπογοήτευσής τους γιὰ τὸν τρόπο ποὺ τοὺς εἶχε ἀντιμετωπίσει τὸ Κόμμα τῶν Φιλελευθέρων. Συγκεκριμένα, ἡ ἐφημερίδα κατέκρινε τοὺς διαδόχους τοῦ Βενιζέλου ὅτι, ὁσκώντας μιὰ μικροπολιτικὴ φροῦδων ὑποσχέσεων καὶ πολιτικῶν ἐκμεταλλεύσεων καὶ ἀγνοώντας πλήρως τὰ προβλήματα τῶν προσφύγων, ἀποδείχτηκαν ἀνάξιοι συνεχιστὲς τοῦ ἔργου του. Τονίζοντας τὸν κίνδυνον νὰ μετατραποῦν οἱ πρόσφυγες σὲ «πρόβata ἀπολωλότα διὰ τὴν παράταξιν», τὸ ἄρθρο προέβαλε ὡς μοναδικὴ διέξοδο τὴν ἐπιστροφή τοῦ «Ἀρχηγοῦ», στὸν ὁποῖο εἶχε ἐναποθέσει τὶς ἐλπίδες του ὁ «μεταφυτευθεὶς ἐδῶ ἐκ Τουρκίας ἑλληνικὸς πληθυσμός».⁶⁸

Ὅπως ἦταν φυσικὸ, ἡ μεταστροφή τοῦ Βενιζέλου καὶ ἡ ἀπόφαση ἐπανόδου τοῦ στήν πολιτικὴ τὸν Μάιο τοῦ 1928 χαροποίησαν ἰδιαίτερα τοὺς ἀφοσιωμένους ὑποστηρικτὲς του.⁶⁹ Στὶς 27 Μαΐου, ἡ Κωνσταντινούπολις

65. Νικόλαος Οἰκονόμου, «Ἡ περίοδος ἀπὸ τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1926 ὡς τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1935. Ἑσωτερικὲς πολιτικὲς ἐξελίξεις», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τόμ. ΙΕ', σ. 310.

66. Οἱ Βουτυράς καὶ Ἰασωνίδης εἶχαν διατελέσει ἡγετικὰ στελέχη τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης (βλ. ἐδῶ, σμ. 25).

67. *Κωνσταντινούπολις* (19 Φεβρουαρίου 1928, 11 Μαρτίου 1928).

68. *Κωνσταντινούπολις* (1 Ἀπριλίου 1928).

69. Οἰκονόμου, ὁ.π., σ. 310-311.

ἀναφέρθηκε στὰ προβλήματα ποὺ προέκυψαν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀπουσίας του καὶ ἐξέφρασε τὴν ἐλπίδα ὅτι αὐτὴ τὴ φορὰ ὁ Βενιζέλος θὰ διόρθωνε τὰ λάθη τοῦ παρελθόντος. Τὸ κύριο ἄρθρο τῆς ἔκλεινε μὲ μιὰ δήλωση ποὺ ἐμπεριείχε ἔντονα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐθνικισμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλυστρωτισμοῦ, ἀποκαλύπτοντας –τελικά– τὴν εὐρύτητα τοῦ ρόλου ποὺ εἶχαν ἀναλάβει οἱ «ἀπόντες» Κωνσταντινουπολίτες ὡς ἕνας ἐξόριστος πόλος ἐξουσίας γιὰ τὴ μειονότητα:

Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὅλος δὲν εἶναι διατεθειμένος νὰ ἀνεχθῇ ἐπιπλέον τὰς τουρκικὰς ταύτας παρασπονδίας. Ἐννοεῖ τὸ Πατριαρχεῖον μας νὰ ἴσταιται ἐν Φαναρίῳ ὡς σεβαστὴ θρησκευτικὴ μας ἀρχή. Ἐννοεῖ καὶ τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπολειφθέντας ἀδελφούς μας νὰ παραμένουν ἐλευθεροὶ ἐν τῇ κοινοτικῇ, ἐθνικῇ καὶ οικονομικῇ των ζωῇ. Τὴν ἀξίωσιν δὲ ταύτην ἐντονώτερον διατυποῦσιν οἱ πρόσφυγες, ὡς ἔχοντες ἴσως ζωηροτέραν τὴν αἰσθήσιν τῆς σημασίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. [...] Δὲν θέλουν νὰ ξεχάσουν ὅτι ὁ κ. Βενιζέλος ἦτο καὶ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἐκεῖνος τῶν πολιτικῶν ὅστις πλειότερον ἴσως τῶν ἄλλων ξεύρει «τὸ στρατὶ ποὺ πάγει ἴσια στὴν Ἀγιοσοφιά».⁷⁰

Ὁ Βενιζέλος, ὅμως, σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς προεκλογικῆς του ἐκστρατείας ἀπέφυγε τὴ χρῆση φιλοπολεμικῆς ρητορικῆς καὶ φαινόταν νὰ προωθεῖ τὴν ἰδέα μιᾶς συμφωνίας φιλίας καὶ συνεργασίας μὲ τὴν Τουρκία.⁷¹ Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1928, ἀπευθυνόμενος σὲ ἐπιτροπὴ Κωνσταντινουπολιτῶν καὶ Θρακιωτῶν προσφύγων, δήλωσε:⁷²

Ἔχω ἐπιφυλάξεις ὅσον ἀφορᾷ ἐν σημείον τῶν εὐχῶν σας. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μου δὲν θὰ γίνῃ πόλεμος. Εὐχῇθῃτε ἀποθάνω ἵνα ἐπὶ τοῦ διαδόχου μου ἐκπληρώσετε τὰς εὐχάς σας. [...] Οὐδέποτε εἶχα τὸν πόλεμον ὡς πολιτικὴ μου. Ἦναγκάσθην νὰ ἐκπληρώσω τὸ καθήκον τοῦ κράτους ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ὑποδοῦλων, ὅταν ὑπῆρχαν πληθυσμοὶ ὑπὸ τὸν ζυγόν. Διὰ τοῦτον προέβην καὶ εἰς θυσίας. Ἦδη ἐπιβάλλεται νὰ ὀργανωθῶμεν εἰς τὸ ὑπάρχον κράτος, ἵνα δημιουργήσωμεν τὴν εὐημερίαν τοῦ λαοῦ. Δὲν συμφωνῶ ὅτι ἡ Ἑλλάς εἶναι μικρά. [...] Τὰ σημερινὰ σύνορά μας, τὰ μέχρις Ἐβρου εἶναι ἀρκετά.

Γιὰ τὸν Ἑλληνα πολιτικὸ ὁ ἑλληνικὸς ἀλυστρωτισμὸς ἀνῆκε στὸ παρελθόν. Ἡ πολιτικὴ του προσανατολιζόταν πλέον στὴ διασφάλιση τῆς ἐδαφικῆς

70. *Κωνσταντινούπολις* (27 Μαΐου 1928).

71. Ἰφιγένεια Ἀναστασιάδου, «Ὁ Βενιζέλος καὶ τὸ Ἑλληνοτουρκικὸ Σύμφωνο Φιλίας τοῦ 1930», στὸ Ὅδυσσέας Δημητρακόπουλος / Θάναος Βερέμης (ἐπιμ.), *Μελετήματα γύρω ἀπὸ τὸν Βενιζέλο καὶ τὴν ἐποχὴ του*, Ἀθήνα 1980, σ. 314· *Κωνσταντινούπολις* (10 Ἰουνίου 1928).

72. *Κωνσταντινούπολις* (29 Ἰουλίου 1928).

ἀκεραιότητας καὶ τῶν συνόρων τῆς χώρας ἀπὸ ἐξωτερικὲς ἀπειλές. Αὐτὸ δὰ μπορούσε νὰ ἐπιτευχθεῖ μόνο μέσω τῆς ὑπογραφῆς συμφωνιῶν μὲ τὰ γειτονικά κράτη, οἱ ὁποῖες δὰ ἐπέτρεπαν στὴ χώρα νὰ ἀνασυγκροτηθεῖ μέσα σὲ κλίμα εἰρήνης καὶ σταθερότητας.⁷³

Οἱ «ἀπόντες» ἔδειξαν ἀπρόθυμοι νὰ ἀποδεχτοῦν τὶς νέες ἀπόψεις τοῦ πολιτικοῦ τους εἰδώλου. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἐξέφρασε τὴν πεποίθησιν ὅτι ὅσο φιλειρηνικὲς καὶ νὰ ἦταν οἱ προθέσεις του, δὰ ἐρχόταν ἡ μέρα ποὺ δὰ κατανοοῦσε ὅτι ὀριστικὴ εἰρήνη μὲ τοὺς Τούρκους δὰ μπορούσε νὰ ἐπιτευχθεῖ μόνο μέσω ἑνὸς πολέμου.⁷⁴ Πάντως, παρὰ τὶς ὅποιες ἀμφιβολίες τους, στήριξαν τὸν Βενιζέλο καθ' ὅλη τὴν προεκλογικὴ ἐκστρατεία, μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ σύνθημα «Σεῖς δὲν δὰ ψηφίσετε ἄτομα. Θὰ ψηφίσετε Βενιζέλον» (εἰκ. 10-11).⁷⁵ Οἱ ἐκλογὲς τῆς 20ῆς Αὐγούστου 1928 ἀποτέλεσαν θρίαμβο γιὰ τὸ Κόμμα τῶν Φιλελευθέρων, τὸ ὁποῖο ἔλαβε 178 ἔδρες καὶ ἠγήθηκε συνασπισμοῦ μὲ πλειοψηφία 223 ἀπὸ 250 ἔδρες στὸ Κοινοβούλιο.⁷⁶ Ἀνάμεσα στοὺς 49 πρόσφυγες ποὺ ἐξελέγησαν βουλευτὲς συγκαταλέγονταν καὶ οἱ Κωνσταντινουπολίτες Φιλελεύθεροι Ἀλέξανδρος Βουτυράς, Ἀλέξανδρος Παππᾶς, Φραγκίσκος Σαράντης καὶ Βασίλειος Παπαδόπουλος (εἰκ. 12-14).⁷⁷

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ ὁ Βενιζέλος, πιστὸς στὴ νέα του πολιτικὴ γραμμῇ, ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμία γιὰ τὴν ὑπογραφή συμφώνου φιλίας καὶ συνεργασίας μὲ τὴ γείτονα χώρα ἀποστέλλοντας ἐπιστολὴν στὸν ὁμόλογό του Ἰσμετ Ἰνονού, ὁ ὁποῖος ἀποδέχτηκε τὴν πρόσκληση γιὰ ἔναρξη συνομιλιῶν.⁷⁸ Τὸ σῶμα τῶν προσφύγων καὶ ἰδιαίτερα οἱ «ἀπόντες» ἀντιμετώπισαν ἀρνητικὰ τὴν προσπάθεια ἐπαναπροσέγγισης τῶν δύο χωρῶν. Σὲ σειρά ἄρθρων τῆς ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1928 μέχρι τὸν Μάρτιο τοῦ 1929 ἡ Κωνσταντινούπολις ἐξέφρασε τὶς ἐπιφυλάξεις της γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν διαπραγματεύσεων. Ἀψηφώντας τὶς δημόσιες δηλώσεις τοῦ Βενιζέλου γιὰ

73. Αναστασιάδου, ὅ.π., σ. 390-393· Κωνσταντῖνος Σβολόπουλος, «Ἡ ἀπόφασις γιὰ τὴν ὑποχρεωτικὴ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν Ἑλλάδας καὶ Τουρκίας», στὸ τοῦ ἴδιου (ἐπιμ.), *Ἐλευθέριος Βενιζέλος, 12 Μελετήματα*, Ἀθήνα 1999, σ. 123.

74. Κωνσταντινούπολις (29 Ἰουλίου 1928).

75. Κωνσταντινούπολις (8 Ἰουλίου 1928, 22 Ἰουλίου 1928, 12 Αὐγούστου 1928, 19 Αὐγούστου 1928).

76. Οἰκονόμου, ὅ.π., σ. 313· Αναστασιάδου, ὅ.π., σ. 314.

77. Κωνσταντινούπολις (2 Σεπτεμβρίου 1928)· Alexandris, ὅ.π., σ. 178· *Νεώτερον Ἑγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν*, λ. «Παππᾶς Ἀλέξανδρος».

78. Alexandris, ὅ.π., σ. 175.

ειρηνική επίλυση των έκκρεμων ζητημάτων των έλληνοτουρκικών σχέσεων, ή έφημερίδα συνέχισε τη φιλοπόλεμη προπαγάνδα της ενάντια στην Τουρκία.⁷⁹

Όπως προκύπτει από τα σχετικά δημοσιεύματα, ο κύριος φόβος των «απόντων» ήταν ότι θα θυσιαστούν τα δικαιώματά τους στο βωμό της επιδιωκόμενης έλληνοτουρκικής φιλίας. Ός εκ τούτου, την άνοιξη του 1929, τα τέσσερα κυριότερα σωματεία των Κωνσταντινουπολιτών αποφάσισαν να συνεργαστούν και να υιοθετήσουν κοινή στάση απέναντι στις ενέργειες της κυβέρνησης Βενιζέλου.⁸⁰ Από την αρχή, όμως, προέκυψαν δύο τάσεις στο έσωτερικό της ήγεσίας τους. Η πρώτη, εκπροσωπούμενη κυρίως από τον πρόεδρο του Συνδέσμου Κτηματιών Κωνσταντινουπολιτών Θησέα Παπαδόπουλο, προέκρινε μιá έφεκτική πολιτική συνεργασίας με την κυβέρνηση.⁸¹ Η δεύτερη, θεωρώντας ότι για χρόνια καταπατούνταν τα απαράγραπτα και κατοχυρωμένα δικαιώματα των Κωνσταντινουπολιτών, πρότεινε την άσκηση μεγαλύτερης πίεσης στα αρμόδια ύπουργεία με σκοπό την ίκανοποίηση των χρόνιων αιτημάτων των «απόντων». Κύριος έκφραστής της άποψης αυτής ήταν ο πρόεδρος του Συνδέσμου Κωνσταντινουπολιτών Γεώργιος Τζιώτης, ο όποιος έτυχε της υποστήριξης της Κωνσταντινουπόλεως που εξέδιδε ο φίλος και συνεργάτης του στην ΕΕΑΚ Κωνσταντίνος Μακρίδης.⁸² Σύμφωνα με τó κεντρικό άρθρο της 24ης Μαρτίου 1929:

[Οί Κωνσταντινουπολίται] έπρεπε να είχαν κατανοήσει ότι ζώμεν εις μιάν χώραν όπου άκούεται μόνον ó φωνάξων και όπου ó σιγών θάπτεται. Όπου γίνεται

79. Κωνσταντινούπολις (2 Σεπτεμβρίου 1928, 7 Οκτωβρίου 1928, 28 Οκτωβρίου 1928, 23 Δεκεμβρίου 1928, 10 Φεβρουαρίου 1929, 10 Μαρτίου 1929, 17 Μαρτίου 1929). Οί άκραίες θέσεις της έφημερίδας προκάλεσαν τα άρνητικά σχόλια του τουρκικού Τύπου, ο όποιος, άποκαλώντας την άπαξιωτικά «όργανον των εκ Κωνσταντινουπόλεως φυγάδων ρωμηών», την κατηγορήσε για συστηματική αντίδραση στις προσπάθειες εξέυρεσης λύσης των έλληνοτουρκικών διαφορών. Βλ. Κωνσταντινούπολις (18 Νοεμβρίου 1928).

80. Αυτά τα τέσσερα σωματεία ήταν ή Γενική Ένωση Κωνσταντινουπολιτών, ο Σύνδεσμος Κτηματιών Κωνσταντινουπολιτών, ο Σύνδεσμος Κωνσταντινουπολιτών και ο Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτών Καλλιθέας, τα όποια τελοΰσαν υπό την προεδρία των Π. Κωνσταντινίδη, Θ. Παπαδόπουλου, Γ. Τζιώτη και Ν. Λεωνιάδη αντίστοιχως. Βλ. Κωνσταντινούπολις (18 Δεκεμβρίου 1932).

81. Κωνσταντινούπολις (18 Δεκεμβρίου 1932).

82. Στο ίδιο.

δεκτός υπό τών ύπουργών οὐχί ὁ κρούων εὐγενῶς τήν θύραν ἀλλ' ὁ εἰσπηδῶν ἀπό τοῦ παραθύρου. [...] Ἄς κινήθουν λοιπόν τὰ σωματεῖα των, ἄς φωνάξουν, ἄς διαμαρτυρηθῶν, ἄς κινητοποιήσουν τοὺς ἐνδιαφερομένους, διότι ἄλλως δὲν ἔχουν νὰ ἐλπίζουν τίποτε. [...] Ἐάν καὶ τήν φορὰν ταύτην μᾶς καθηλώσῃ ἐν τῇ ἀπραξίᾳ ἡ μεγάλη σωφροσύνη, ἡ μεγάλη ἐπιφυλακτικότης καὶ ὁ μέγας σεβασμὸς πρὸς τοὺς διαχειριζομένους τὰ ζητήματά μας, μεθαύριον δὰ εὐρεθῶμεν πρὸ μεγάλης καταστροφῆς, πρὸ μεγάλης δυστυχίας καὶ πρὸ μεγάλης πείνης.⁸³

Τὸ γενικότερο ἀρνητικὸ κλίμα ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ σὲ βάρος τῆς κυβερνητικῆς παράταξης ἀπὸ τίς φῆμες περὶ συμψηφισμοῦ τῶν περιουσιῶν τῶν ἀνταλλαξίμων καὶ μὴ ἀπόδοσης ἀποζημιώσεων στοὺς φυγάδες μὴ ἀνταλλαξιμους Κωνσταντινουπολίτες μετέτρεψε τίς γερουσιακὲς ἐκλογές τοῦ Ἀπριλίου 1929 σὲ κρίσιμη δοκιμασία γιὰ τὸν Βενιζέλο. Ὁ Ἕλληνας πρωθυπουργὸς φοβόταν ὅτι ἡ δυσαρέσκεια τῶν προσφύγων δὰ εἶχε σοβαρὸ ἀντίκτυπο στὸ ἐκλογικὸ ἀποτέλεσμα καὶ δὰ ὑποχρέωνε τὴν κυβέρνησή του σὲ παραίτηση. Εἰδικὰ ἡ προσφυγικὴ ὁμάδα «Παμπροσφυγικὴ Ὅργανωση Ἀμύνης Δικαιούχων Ἀνταλλαξίμων» παρακινοῦσε τοὺς πρόσφυγες ψηφοφόρους νὰ ἀπέχουν. Ὑπὸ τὴν πίεση μιᾶς πιθανῆς ἥττας ὁ Βενιζέλος ὑποχρεώθηκε νὰ ἀπευθύνει ἀνοικτὴ ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς πρόσφυγες μέσω τοῦ Τύπου, καθὼς καὶ νὰ τοὺς μιλήσῃ σὲ συγκέντρωση στὸν Πειραιᾶ ὑποστηρίζοντας ὅτι καμιὰ ἄλλη κυβέρνησις δὲν δὰ μπορούσε νὰ τοὺς προσφέρει περισσότερα.⁸⁴

Ἡ Κωνσταντινούπολις, παρὰ τὴ στήριξή της στὴν ἔντονα διεκδικητικὴ τάση ποὺ ἐκπροσωποῦσε ὁ Τζιώτης, ἀντιμετώπισε τὸ δέμα μὲ διπλωματικὸ τρόπο. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐφημερίδα, οἱ πρόσφυγες μπορεῖ νὰ διαφωνοῦσαν μὲ τὸν Βενιζέλο σχετικὰ μὲ τὰ ἐκκρεμῆ ζητήματα ποὺ τοὺς ἀφοροῦσαν, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σήμαινε ὅτι δὰ διέκοπταν τοὺς δεσμούς τους μὲ τὸ Κόμμα τῶν Φιλελευθέρων. Χαρακτηρίζοντας «ἐνδοοικογενειακὴ» ὑπόθεση τίς διαφορὲς τους μὲ τὸν Βενιζέλο, τόνιζαν ὅτι οἱ πρόσφυγες διατηροῦσαν ἀκέραιη τὴν ἐμπιστοσύνη τους πρὸς τὸν Ἕλληνα πρωθυπουργὸ ὡς «παλαιοὶ καὶ πιστοὶ φίλοι τῶν δύσκολων ἐποχῶν». Ἀφῆναν, ὅμως, παράλληλα ἀνοικτὸ τὸ ἐνδεχόμενο περαιτέρω ἀντίστασης στὴν πολιτικὴ τῆς κυβέρνησης, «ἐπιφυλασσόμενοι νὰ λύσωσι βραδύτερον τὰς ἐνδοκομματικὰς των διαφορὰς ἢ πείδοντες ἢ πειδόμενοι».⁸⁵ Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ ὄργανο τῶν

83. Κωνσταντινούπολις (24 Μαρτίου 1929).

84. Ἀναστασιάδου, ὁ.π., σ. 322-323· Κωνσταντινούπολις (23 Δεκεμβρίου 1928).

85. Κωνσταντινούπολις (7 Ἀπριλίου 1929).

«ἀπόντων» ἔδωσε ψῆφο ἐμπιστοσύνης καὶ πίστωση χρόνου στὸν Βενιζέλο. Πέρα ἀπὸ τὴν προφανή προσπάθεια τῆς *Κωνσταντινουπόλεως* νὰ ἀποτρέψει τὴν πολιτικὴ ἐκμετάλλευση τῆς ἀντίδρασης τοῦ προσφυγικοῦ κόσμου ἀπὸ τοὺς ἀντιβενιζελικούς, ὑπῆρχε ἕνας ἐπιπλέον λόγος πίσω ἀπὸ τὴ δημόσια στήριξή της στὴ βενιζελικὴ παράταξη. Ἀνάμεσα στοὺς ὑποψήφιους γερουσιαστὲς συγκαταλεγόταν ὁ Κωνσταντῖνος Σπανούδης, μέλος τοῦ Συνδέσμου Κωνσταντινουπολιτῶν καὶ μία ἀπὸ τὶς πιὸ δημοφιλεῖς καὶ ἰσχυρὲς προσωπικότητες τῶν «ἀπόντων» (εἰκ. 15).⁸⁶

Παρὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ κυβερνητικοῦ σχηματισμοῦ στὶς γερουσιακὲς ἐκλογές,⁸⁷ ἡ ριζοσπαστικὴ πτέρυγα τῶν «ἀπόντων» ἔμεινε σταθερὴ στὴ λογικὴ τοῦ συνδήματος «*πείδοντες ἢ πειδόμενοι*». Ἡ ἐπιμονή τους εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ συγκέντρωση τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν στὶς 25 Μαΐου 1929 στὸ θέατρο Κοτοπούλη, ὅπου οἱ πρόεδροι καὶ τὰ συμβούλια τῶν σωματείων ἐξουσιοδοτήθηκαν νὰ ἀναλάβουν τὴ διαχείριση τοῦ ζητήματος τῶν ἀποζημιώσεων. Σὲ ὅλες, ὅμως, τὶς συνεδριάσεις ποὺ ἀκολούθησαν ὁ ἐκπρόσωπος τῆς μετριοπαδοῦς τάσης Θ. Παπαδόπουλος τόνιζε συνεχῶς τὴν ἀγαθὴ πρόθεση τῆς κυβέρνησης Βενιζέλου ἀπέναντι στοὺς «ἀπόντες» Κωνσταντινουπολίτες καὶ ἰσχυριζόταν ὅτι στὸ ἄμεσο μέλλον θὰ ἱκανοποιούνταν τόσο ὕλικά ὥς καὶ ἠθικά, ὑποιώντας τὴν ἐπιστροφή στὴ γενέτειρά τους. Παρὼν στὶς συναντήσεις τῶν σωματείων ἦταν καὶ ὁ Φ. Σαράντης, ποὺ χειριζόταν τὸ θέμα τῶν ἀποζημιώσεων γιὰ λογαριασμὸ τῆς κυβέρνησης. Ὁ Κωνσταντινουπολίτης βουλευτὴς ὑπερθεμάτιζε τῆς αἰσιοδοξίας τοῦ Παπαδόπουλου καὶ τοὺς διαβεβαίωνε ὅτι μόνο ἡ κυβέρνηση Βενιζέλου ἦταν σὲ θέση νὰ προσφέρει ἱκανοποιητικὴ λύση στὰ προβλήματά τους. Μὲ ἐξαίρεση τὸν Τζιώτη, ποὺ συνέχιζε νὰ προβάλλει ἀντιρρήσεις, τὰ ὑπόλοιπα σωματεῖα συμμορφώθηκαν μὲ τὶς ὑποδείξεις καὶ τὶς συμβουλὲς τῶν Σαράντη καὶ Παπαδόπουλου.⁸⁸

86. Ἐκτὸς ἀπὸ μέλος τοῦ Συνδέσμου Κωνσταντινουπολιτῶν ὁ Σπανούδης διατελοῦσε τὴν ἴδια ἐποχὴ πρόεδρος τῆς ποδοσφαιρικῆς ομάδας ΑΕΚ καὶ ἀντιπρόεδρος τοῦ Συνδέσμου Ἑλληνικῶν Γυμναστικῶν Ἀθλητικῶν Σωματείων. Βλ. ΙΑΥΕ 1929, Β37: Ἐπιτροπὴ Κωνσταντινουπολιτῶν πρὸς Α. Καραπάνο, 5 Δεκεμβρίου 1928· *Νεώτερον Ἑγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν*, λ. «Σπανούδης Κωνσταντῖνος»· *Κωνσταντινούπολις* (21 Ἀπριλίου 1929).

87. Τελικὰ στὶς ἐκλογὲς τῆς 21ης Ἀπριλίου 1929 τὸ Κόμμα τῶν Φιλελευθέρων πῆρε ποσοστὸ 54, 85% καὶ κατέλαβε 72 ἔδρες σὲ σύνολο 92 ἐδρῶν. Βλ. Ἀναστασιάδου, ὅ.π., σ. 323-324.

88. *Κωνσταντινούπολις* (18 Δεκεμβρίου 1932).

Ἐὰν καὶ σὲ ποῖο βαθμὸς ἡ ὑποψηφιότητα τοῦ Σπανοῦδης καὶ ἡ ἐπιλογὴ τοῦ Σαράντη ὡς διαχειριστῆ τῶν ὑποθέσεων τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν ἀποφασίστηκαν σκοπίμως ἀπὸ τὸν Βενιζέλο γιὰ νὰ κατευνάσουν καὶ νὰ μετριάσουν τὴν ἀντίδραση τῶν «ἀπόντων» δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ. Μιὰ τέτοια ὑπόθεση, πάντως, δὲν πρέπει νὰ ἀποκλειστεῖ.⁸⁹ Ὁ Ἕλληνας πρωθυπουργὸς δὲν μπορούσε νὰ ἀγνοήσει τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ «ἀπόντες» ἀποτελοῦσαν μιὰ ἰσχυρὴ ὁμάδα ἐπιρροῆς, ἡ ὁποία κατὰ τὴν περίοδο 1923-1928 εἶχε συντελέσει μὲ τὶς διαμαρτυρίες της στὴν ἀποτυχία κάθε ἀπόπειρας ἑλληνοτουρκικῆς προσέγγισης καὶ στὴ μὴ ἐπίτευξη ὀριστικῆς συμφωνίας μὲ τὴν Τουρκία. Συγχρόνως γνῶριζε ὅτι τὰ συμφέροντά τους θὰ χρησιμοποιοῦνταν ὡς διαπραγματευτικὰ ἐργαλεῖα στὶς συνομιλίες τῶν δύο χωρῶν στὴν Ἄγκυρα. Πράγματι, τὸν Μάιο τοῦ 1929, τὰ οὐδέτερα μέλη τῆς Μικτῆς Ἐπιτροπῆς Ἀνταλλαγῆς Πληθυσμῶν, ποὺ λειτουργοῦσαν ὡς διαμεσολαβητὲς στὴν ὅλη διαδικασία, τοποθετήθηκαν ξεκάθαρα ὑπὲρ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν «ἀπόντων» στὴν Κωνσταντινούπολη. Παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν μπορούσαν νὰ ἐνεργήσουν πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, διότι τὸ συγκεκριμένο ζήτημα εἶχε ἐνταχθεῖ στὰ ἀνταλλάγματα τῆς ὑπὸ διαμόρφωση συνθήκης.⁹⁰

Ἀπὸ πληθώρα ἄρθρων τῆς *Κωνσταντινουπόλεως* καθίσταται φανερὸ ὅτι ὅσο σημειωνόταν πρόοδος στὶς διαπραγματεύσεις ἡ δυσaráσκεια τῆς ὁμάδας τῶν «ἀπόντων» ποὺ ἀντιδροῦσε στὴν πολιτικὴ Βενιζέλου γινόταν μεγαλύτερη (εἰκ. 16). Εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἀντιλαμβάνονται ὅτι οἱ διακηρύξεις τοῦ Ἑλλήνα πρωθυπουργοῦ δὲν ἦταν ἀπλὲς ἐνδείξεις καλῆς θέλησης, ἀλλὰ οὐσιαστικοὶ πολιτικοὶ στόχοι.⁹¹ Ἡ *Μεγάλη Ἰδέα* παρέμενε ζωντανὴ γιὰ τοὺς «ἀπόντες». Ἦταν, ὅμως, προφανὲς ὅτι ὁ Βενιζέλος, μέχρι τότε «σωτήρας τῆς φυλῆς», τὴν εἶχε ἐγκαταλείψει.⁹²

89. Ἡ ἀνάθεση τῶν προσφυγικῶν ὑποθέσεων σὲ πρόσφυγες βουλευτὲς ἀποτελοῦσε πάγια τακτικὴ τοῦ Βενιζέλου καὶ ἐντασσόταν στὴν πολιτικὴ διατήρησης τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων στὰ δίκτυα ἐκπροσώπησης τῶν προσφύγων, καθὼς καὶ στὴν προσπάθεια μονοπωλίου τῆς προσφυγικῆς ψήφου. Βλ. Ioannis D. Stefanidis, «Reconstructing Greece as a European State: Venizelos' Last Premiership, 1928-1932», στὸ Paschalis M. Kitromilides (ἐπιμ.), *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*, Ἐδιμβούργο 2006, σ. 210-211.

90. Ladas, ὁ.π., σ. 564.

91. *Κωνσταντινούπολις* (19 Μαΐου 1929, 9 Ἰουνίου 1929, 16 Ἰουνίου 1929, 23 Ἰουνίου 1929, 14 Ἰουλίου 1929, 21 Ἰουλίου 1929, 28 Ἰουλίου 1929, 11 Αὐγούστου 1929, 25 Αὐγούστου 1929, 1 Σεπτεμβρίου 1929).

92. *Κωνσταντινούπολις* (12 Μαΐου 1929).

Ἐὰν ὅμως πραγματικῶς φρονῇ ὁ κ. Βενιζέλος ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς δύναται νὰ ζήσῃ καὶ δύναται νὰ εὐημερήσῃ χωρὶς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἢ τουλάχιστον χωρὶς τὸ ἰδανικὸν τῆς ἀνακτῆσεώς της, ἃς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ μὴ μᾶς ἔχῃ σύμφωνους. [...] Εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολις!! Εἶναι τὸ χάρμα τῶν Ἑλλήνων, εἶναι τὸ ὄνειρόν μας, εἶναι ἡ Ἄγκυρα σωτηρίας καὶ υπάρξεως τῆς φυλῆς μας, καὶ ὡς φυλῆς καὶ ὡς κράτους.

Πλέον ἡ ἐφημερίδα κατέκρινε τὸν Βενιζέλο μέχρι τοῦ σημείου νὰ τὸν ἀποκηρύξῃ ὡς «εὐεργέτη τῶν Τούρκων». Σύμφωνα μετὰ τὸ ἄρθρο ποὺ ἔφερε τὸν παραπάνω τίτλο:

Ὅρισμένως οἱ Τοῦρκοι, ἐὰν καὶ ἔχῃ αἰσθήματος εὐγνωμοσύνης ἐνέκλειον ἐν τῇ καρδίᾳ των, δὲ ὤφειλον νὰ ἐγείρουν εἰς τὴν ἄκραν τοῦ Βύζαντος, παραπλευρῶς τοῦ ἀγάλματος τοῦ Μουσταφᾶ Κεμάλ καὶ τὸν ἀνδριάντα τοῦ κ. Βενιζέλου. [...] Ἀλλ' αὐτὰ ἔχει ὁ κατήφορος, ὅταν τὸν πάρῃ κανεῖς, καὶ δὲν θέλει πλέον νὰ σταματήσει.⁹³

Ὁ Βενιζέλος, ὅμως, ἦταν ἀποφασισμένος νὰ δλοκληρώσῃ αὐτὴ τὴ συμφωνία. Ὡς ἐκ τούτου, στὶς 10 Ἰουνίου 1930, ὑπογράφηκε στὴν Ἄγκυρα μετὰ τοῦ Τούρκου ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν Τεφῆκ Ρουστοῦ Ἀράς καὶ τοῦ Ἑλλήνα πρέσβη Σπυρίδωνα Πολυχρονιάδη ἡ «Σύμβασις περὶ ὁριστικῆς ἐκκαθαρίσεως τῶν ζητημάτων τῶν προκυπτόντων ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς συνθήκης Λωζάννης καὶ τῆς συμφωνίας Ἀθηνῶν, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν πληθυσμῶν».⁹⁴ Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τοὺς φυγάδες, ἡ συμφωνία ὀριζε ὅτι ὅλοι οἱ μὴ ἀνταλλάξιμοι Ρωμιοὶ ποὺ εἶχαν ἐγκαταλείψει τὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ διαβατήρια τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας ἀναγνωρίζονταν ὡς «ἐγκατεστημένοι» (établis). Ἀπὸ αὐτοὺς ἐξαιροῦνταν ὅσοι τὴν παρούσα στιγμή ἦταν «ἀπόντες» καὶ εἶχαν φύγει χωρὶς τουρκικὰ διαβατήρια. Τὰ ἄτομα αὐτῆς τῆς κατηγορίας στεροῦνταν τοῦ δικαιώματος ἐπιστροφῆς στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἔχαναν τὴν τουρκικὴ ὑπηκοότητα, ἀποκτώντας αὐτομάτως τὴν ἐλληνική.⁹⁵ Τὸ ποσὸ τῶν £50,000 δὲ δινόταν ὡς ἀποζημίωση στοὺς «ἀπόντες» Ρωμίους

93. *Κωνσταντινούπολις* (30 Ἰουνίου 1929).

94. Ἀναστασιάδου, ὁ.π., σ. 346.

95. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως* 226, 3 Ἰουλίου 1930. Τὸ πλῆρες κείμενο τῶν σχετικῶν ἀρθρῶν εἶχε ὡς ἑξῆς:

Ἄρθρον 10: Ἡ Τουρκία ἀναγνωρίζει τὴν ιδιότητα τοῦ ἐγκατεστημένου εἰς πάντας τοὺς Ἑλλήνας ὀρθοδόξους Τούρκους ὑπηκόους παρόντας νῦν ἐν τῇ περιφέρειᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῇ ἐξηρημένη τῆς ἀνταλλαγῆς, οἰαδήποτε καὶ ἂν ᾖ ἡ ἡμερομηνία τῆς ἀρίξεως αὐτῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ οἰοσδήποτε ὁ τόπος τῆς γεννήσεως αὐτῶν. Ἡ αὐτὴ ιδιότης τοῦ «ἐγκατεστημένου» ἀναγνωρίζεται εἰς τοὺς μὴ

για τις περιουσίες που είχαν δημεύσει οι τουρκικές αρχές. Την ευθύνη της καταβολής του ποσού θα μοιράζονταν ή ελληνική και ή τουρκική κυβέρνηση.⁹⁶ Την παραμονή της υπογραφής της συνθήκης οι «άπόντες» πραγματοποίησαν διαδήλωση διαμαρτυρίας, αλλά ήταν πλέον αργά.⁹⁷ Παρά τις έντονες αντιδράσεις ενάντια στους όρους του συμφώνου, οι πρόσφυγες βουλευτές που ανήκαν στο Κόμμα των Φιλελευθέρων το υπερψήφισαν παραμένοντας πιστοί στη γραμμή του αρχηγού της παράταξης.⁹⁸

Οι προβλέψεις των Τζιώτη και Μακρίδη ότι η πειθίγνια στάση της πλειοψηφίας των σωματείων θα είχε αρνητικά επακόλουθα για τους «άπόντες» δεν άργησαν να επαληθευτούν. Δύο χρόνια μετά την υπογραφή του συμφώνου, ο Σαράντης απέστειλε επιστολή στον Βενιζέλο ζητώντας του να επέμβει προσωπικά για την επίλυση των νομικών κωλυμάτων που σχετίζονταν με την καταβολή αποζημιώσεων σε 4.000 Κωνσταντινουπολίτες, οι όποιοι είχαν περιέλθει «εις την εσχάτην ένδειαν». Το ύφος της επιστολής φανέρωνε το μέγεθος του προβλήματος:⁹⁹

‘Υμεῖς, Κύριε Πρόεδρε, ἐλύσατε, ὡς ἕτερον Γόρδιον δεσμόν, τὸ ἄλυτον ζήτημα τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν. Σὰς εὐγνωμονοῦν καὶ παρακαλοῦν δι’ ἐμοῦ ὅπως μὴ ἐπιτρέψητε νὰ χρονίσουν καὶ πάλιν τὰ ζητήματά των.

ἀνταλλάξιμους, οἵτινες ἀνεχώρησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐφωδιασμένοι διὰ διαβατηρίων ἐκδοθέντων ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας. [...]

Άρθρον 28: Στεροῦνται τοῦ δικαιώματος ἐπανόδου ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς παρούσης Συμβάσεως οἱ “Ἕλληνες ὀρθόδοξοι, Τούρκοι ὑπῆκοοι μὴ ἀνταλλάξιμοι, ἄπόντες νῦν, ἐγκαταλείψαντες τὴν Κωνσταντινούπολιν χωρὶς νὰ εἶναι ἐφωδιασμένοι διὰ διαβατηρίου ἐκδοθέντος ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας, ὡς ἐπίσης καὶ οἱ μουσουλμάνοι ὑπῆκοοι “Ἕλληνες μὴ ἀνταλλάξιμοι, ἄπόντες νῦν καὶ ἐγκαταλείψαντες τὴν Δυτ. Θράκην χωρὶς νὰ ὦσιν ἐφωδιασμένοι διὰ διαβατηρίων ἐκδοθέντων ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας. Αἱ δύο κυβερνήσεις δηλοῦσιν ὅτι ἀναγνωρίζουσιν ἀντιστοίχως τὴν Ἑλληνικὴν ὑπηκοότητα εἰς τοὺς “Ἕλληνας Τούρκους ὑπηκόους Κωνσταντινουπόλεως, τοὺς ἐστερημένους τοῦ δικαιώματος ἐπανόδου συμφώνως τῇ προηγουμένη παραγράφῳ ὡς καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας δικαιοῦχους τῆς ΙΧ δηλώσεως, καὶ τὴν Τουρκικὴν ὑπηκοότητα εἰς τοὺς Μουσουλμάνους Ἕλληνας ὑπηκόους τῆς Δυτικῆς Θράκης τοὺς ἐστερημένους τοῦ δικαιώματος ἐπανόδου συμφώνως πρὸς τὴν προηγουμένην παράγραφον καὶ εἰς τοὺς Μουσουλμάνους δικαιοῦχους τῆς ΙΧ δηλώσεως.

96. Ladas, *ὁ.π.*, σ. 582-583.

97. Alexandris, *ὁ.π.*, σ. 179.

98. Ἀναστασιάδου, *ὁ.π.*, σ. 327-329.

99. Ἀρχεῖο Ἐλευθερίου Βενιζέλου (ΑΕΒ), Μουσεῖο Μπενάκη 391/51: Φραγκίσκος Σαράντης πρὸς Ἐλευθέριο Βενιζέλο (6 Ἰουνίου 1932).

Ανάλογα διαβήματα πρὸς τὸν Ἕλληνα πρωθυπουργὸ καὶ τὸ Ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν πραγματοποιήθηκαν τόσο ἀπὸ τὸν Σπανοῦδη ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ σωματεῖα τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν, χωρὶς κανένα ἀποτέλεσμα.¹⁰⁰ Ἰδιαίτερα μετὰ τὴν πτώση τοῦ Βενιζέλου ἀπὸ τὴν ἐξουσία τὸ 1933 καὶ τὴ συγκρότηση τῆς κυβερνήσεως Τσαλδάρη, οἱ νόμοι γιὰ τὴν ἀποζημίωση τῶν φυγάδων μὴ ἀνταλλάξιμων παρέμειναν κενὸ γράμμα ἐξαιτίας τῆς ταῦτισης τῶν ἀτόμων αὐτῶν μὲ τὸ Κόμμα τῶν Φιλελευθέρων.¹⁰¹ Τὸ πρωτοσέλιδο ἄρθρο τῆς *Κωνσταντινουπόλεως* στὶς 27 Ὀκτωβρίου 1933 εἶναι ἐνδεικτικὸ τῆς ἀδιέξοδης κατάστασης στὴν ὁποία εἶχαν ἐγκλωβιστεῖ.¹⁰²

Διότι εἰς χώραν ὅπου μαίνεται ἡ κομματικὴ κραιπάλη καὶ ὀργιὰ ἡ ἐσχάτη ἐκμετάλλευσις, οἱ Κωνσταντινουπολίται ἐκρίθησαν ὑφ' ὧν τῶν πολιτικῶν παρατάξεων ὡς κομματικῶς μὴ ἐκμεταλλεύσιμοι. [...] Διότι θεωρούμενοι φιλελεύθεροι ἐξελέγηθησαν ταυτοχρόνως καὶ ὡς ἀνδράποδα, καὶ ὡς ταπεινὰ ὑποζύγια ἀνάξια πάσης προσοχῆς καὶ σχετικῆς μερίμνης. Καὶ διότι ὡς τοιοῦτοι, ἴσως, πάλιν ἐμπαίζονται ὑπὸ τῆς ἐνεστώσης Κυβερνήσεως κατὰ τρόπον ἀνάρμοστον δίχως οὔτε ἡ μιὰ οὔτε ἡ ἄλλη τῶν δύο πολιτικῶν παρατάξεων νὰ ἀναλογισθοῦν ποίου μεγάλου σκοποῦ διηκόλυνε τὴν ἐξυπηρέτησιν ἡ ἐξίσου μεγάλη των θυσία.

Τὸ Σύμφωνο τῆς Ἄγκυρας τοῦ 1930 διέψευσε ὀριστικὰ τὶς ἐλπίδες τῶν «ἀπόντων» γιὰ ἐπιστροφή στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἀνάκτηση τῶν περιουσιῶν τους. Ἐπισήμως δὲν ἀποτελοῦσαν πλέον τμῆμα τῶν μὴ ἀνταλλάξιμων Κωνσταντινουπολιτῶν. Ἄν λάβει κανεὶς ὑπόψη τοῦ τὴν ἀπερίσκεπτη—στὰ ὅρια τοῦ τυχοδιωκτισμοῦ—πολιτικῆ τῆς φιλοβενιζελικῆς ἡγεσίας τοῦ ρωμαϊκοῦ μιλλέτ κατὰ τὰ ἔτη 1918-1922 καὶ ἰδιαίτερα τὸ κλίμα φανατισμοῦ ποὺ μεθοδικὰ καλλιέργησε στὴν Κωνσταντινούπολη ὑπὲρ τοῦ Βενιζέλου καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἀλυτρωτικῆς πολιτικῆς, δὲν θὰ πρέπει νὰ προκαλεῖ ἀπορία τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Τουρκία ἀποδείχτηκε μέχρι τέλους ἀνυποχώρητη στὸ ζήτημα τοῦ ἐπαναπατισμοῦ τῶν φυγάδων.

Ἐξίσου σημαντικὴ εὐθύνη φέρουν οἱ Κωνσταντινουπολίτες Φιλελεύθεροι βουλευτὲς καὶ οἱ σύλλογοι τῶν «ἀπόντων» γιὰ τὴ μὴ ἀπόδοση ἀποζημιώσεων στοὺς μὴ ἀνταλλάξιμους δικαιούχους μετὰ τὸ 1923. Ἐπωφελοῦμενοι προσωπικὰ ἀπὸ τὴ στενὴ τους σχέση μὲ τὸν Βενιζέλο οἱ πρῶτοι καὶ καθοδηγούμενοι—πλὴν ἐλάχιστων ἐξαιρέσεων—ἀπὸ τὴν τυφλὴ

100. *Κωνσταντινούπολις* (25 Δεκεμβρίου 1932, 28 Ἰανουαρίου 1933, 4 Μαρτίου 1933, 25 Μαρτίου 1933).

101. *Κωνσταντινούπολις* (8 Ἀπριλίου 1933, 14 Ὀκτωβρίου 1933, 27 Ὀκτωβρίου 1933).

102. *Κωνσταντινούπολις* (27 Ὀκτωβρίου 1933).

έμπιστοσύνη τους στον Έλληνα πολιτικό οι δεύτεροι, δὲν ἀντέδρασαν στὴν ἑλληνοτουρκικὴ συμφωνία τῆς Ἀγκυρας καὶ συνυπέγραψαν οὐσιαστικὰ τὴν ἀπεμπόληση τῶν ἀναγνωρισμένων ἀπὸ τὴ Συνθήκη τῆς Λωζάννης δικαιωμάτων τῶν ὁμογενῶν τους.

Ὁ Βενιζέλος ὑποστήριξε ὅτι ἂν ἡ Ἑλλάδα δὲν εἶχε ὑπογράψει τὸ ἑλληνοτουρκικὸ Σύμφωνο τοῦ 1930, ἡ ζωὴ τοῦ πληθυσμοῦ ποὺ εἶχε παραμείνει στὴν Κωνσταντινούπολη θὰ εἶχε γίνεи ἀνυπόφορη.¹⁰³ Σύμφωνα μὲ τὸ ἐπιχείρημα αὐτό, τὰ δικαιώματα τῶν φυγάδων θυσιάστηκαν γιὰ νὰ προστατευθοῦν οἱ ἐκεῖ συμπατριῶτες τους. Στὴν πραγματικότητα, ὅμως, οἱ «ἀπόντες» εἶχαν πληρώσει τὸ βαρὺ τίμημα τῆς ἀφοσίωσης τῆς ἡγεσίας τους σὲ ἓνα πολιτικὸ εἶδωλο.

Συγχρόνως, οἱ ἐπιπτώσεις τῶν πολιτικῶν ἐπιλογῶν τῆς συγκεκριμένης ἡγετικῆς ομάδας στοὺς μὴ ἀνταλλάξιμους ποὺ ἔμειναν στὴν Κωνσταντινούπολη ἀποδείχτηκαν ἐξαιρετικὰ ἐπιζήμιες. Ἡ ἐναπομείνασα ρωμαϊκὴ κοινότητα, ἀκέφαλη ὕστερα ἀπὸ τὴ φυγὴ τῶν Ἀμυνιτῶν ποὺ διαχειρίζονταν τὶς κοινοτικὲς ὑποθέσεις καὶ στιγματισμένη λόγω τῆς ἐκδηλῆς καὶ ἐκ τῶν ἄνω μεθοδευμένης ὑποστήριξῆς τῆς στὴν ἑλληνικὴ μεγαλοϊδεατικὴ πολιτικὴ, κλήθηκε νὰ προσαρμοστεῖ στὶς νέες συνθῆκες ποὺ διαμορφώθηκαν ὕστερα ἀπὸ τὴν ὑπογραφὴ τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης ἐν μέσω ἐνὸς κλίματος δικαιολογημένης τουρκικῆς ἐχθρότητας καὶ καχυποψίας.

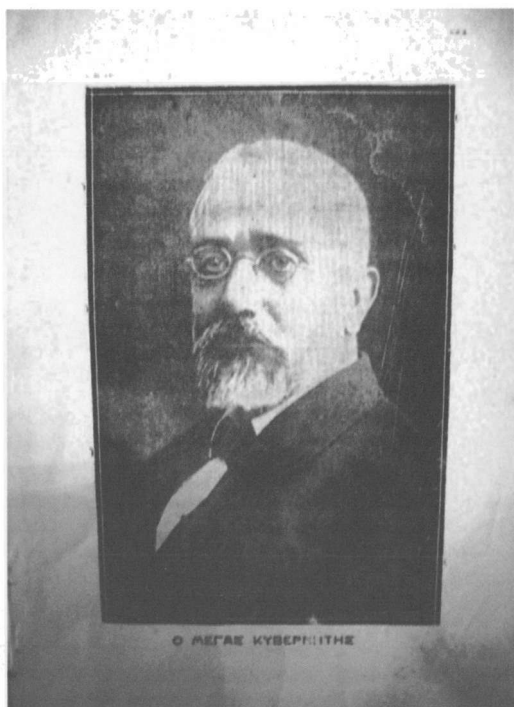
Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ Κωνσταντινουπολίτες ἐθνικιστὲς δὲν διαφέρουν καὶ τόσο ἀπὸ τὶς ἐλίτ ποὺ δροῦσαν στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἄλλων παραδοσιακῶν κοινοτήτων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὅπως σημειώνει ὁ Παντελῆς Λέκκας:

Οἱ νεοφῶτιστοι στὸ ἐσωτερικὸ αὐτῶν τῶν κοινοτήτων, πρόχειρα κι ἐπιδερμικὰ προσηλυτισμένοι στὶς ξενόφερτες ἰδέες καὶ τὸ δόγμα τοῦ ἐθνικισμοῦ, δὲν περιορίστηκαν στὴν θεωρητικὴ καὶ μόνον ἀμφισβήτηση τῆς παράδοσης, ἀλλὰ προέβησαν στὴν ἔμπρακτὴ ὑπονόμισή της νίοδετώντας νέες μορφὲς πολιτικῆς δράσης καὶ συμπεριφορᾶς – οἱ ὁποῖες συνέβαλαν ἀποφασιστικὰ ὥστε νὰ παρασυρθοῦν τελικὰ στὸν ὄλεθρο αὐτὲς οἱ κοινότητες, οἱ οὕτως ἢ ἄλλως παγιδευμένες στὸ δίχτυ τοῦ διεθνοῦς συσχετισμοῦ δυνάμεων καὶ τοῦ κυνισμοῦ τῆς ἐξουσίας.¹⁰⁴

103. Ἀναστασιάδου, ὁ.π., σ. 387.

104. Elie Kedourie, *Μειονότητες, Θρησκεία καὶ Πολιτικὴ. Δύο δοκίμια*, Ἀθήνα 2002, σ. 7.

Ἐν κατακλείδι, ἡ μὴ ἀναγνώριση τῆς νομικῆς ὑπόστασης τῆς ἑλληνορθόδοξης μειονότητας τῆς Κωνσταντινούπολης, οἱ κατὰ καιροὺς παρεμβάσεις τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας στὰ ζητήματα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, οἱ δημεύσεις τῶν περιουσιῶν –ἐγκαταλελειμμένων καὶ μή–, τὰ Σεπτεμβριανὰ τοῦ 1955, οἱ ἀπαγορεύσεις καὶ οἱ ἀπελάσεις σὲ βάρος τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων, μποροῦν δυνάμει νὰ συσχετιστοῦν μὲ τὴ στερεότυπη τουρκικὴ θεώρηση τῶν Ρωμιῶν ὡς μιᾶς διαφορετικῆς, ἀποκλίνουσας πληθυσμιακῆς ομάδας ποὺ ἀποτελεῖ ἀπειλὴ γιὰ τὴ χώρα καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ τουρκικοῦ ἔθνους, θεώρηση στὴν ὁποία συνέτεινε καθοριστικὰ καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς κληρικολαϊκῆς ἡγεσίας τοῦ ἑλληνορθόδοξου μιλλὲτ κατὰ τὴν περίοδο 1918-1922.

1. Φωτογραφία του Έλευθερίου Βενιζέλου που άπαντά σε κωνσταντινουπολίτικα έντυπα της εποχής (*Εθνικὸν Ἡμερολόγιον*, Κωνσταντινούπολη 1921).

2. Νικόλαος Μακρίδης (Νεώτερον
Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν, τόμ. ΙΒ').

3. Σόλων Καζανόβας
(Ἡμερολόγιο Ἐθνικῶν Φιλανθρωπικῶν
Καταστημάτων, Κωνσταντινούπολη 1906).

4. Κωνσταντῖνος Μακρίδης (Κωνσταντινούπολις,
3 Νοεμβρίου 1929).

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ

ΜΑΚΕΔΟΝΟΛΟΓΟΣ
ΑΔ. Σ. ΒΟΥΤΥΡΑΣ
ΓΡΑΦΕΙΟ ΚΑΙ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ
Α. Γ. ΔΕΣΣΕ ΓΕΩΡΓΙΟΥ &
ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΚΔΟΣΗ Κ.

ΝΕΟΛΟΓΟΣ

ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
Ο ΠΡΩΤΗΝ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΣ ΕΚΦΗΡΙΣ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ
ΑΔ. Σ. ΒΟΥΤΥΡΑΣ
ΓΡΑΦΕΙΟ ΚΑΙ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ
Α. Γ. ΔΕΣΣΕ ΓΕΩΡΓΙΟΥ &
ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΚΔΟΣΗ Κ.

ΑΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ, ΗΝ ΠΑΡΑΣΤΡΩΤΗΣΗΣ ΣΗΜΕΡΟΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΚΦΗΡΙΣΙΝ ΤΟΥ ΙΕΡΟΤΕΡΟΥ ΣΟΥ ΤΗΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ
ΨΟΦΙΣΩΝ ΒΑΡΙΑΚΟΤΕΡΗΣ ΨΟΦΙΣΕΩΣ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΝ. ΨΟΦΙΣΩΝ ΦΙΛΑΕΛΕΥΘΕΡΟΥΣ ΨΟΦΙΣΕΩΣ ΤΗΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΝ ΕΛΛΑΔΑΙ

ΠΡΟΞΕΡΟΜΟΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΛΗΡΙΝ

Εκλογαί τριπλῆς ἈΣΤΡΟ, ΑΣΤΡΟ, ΑΣΤΡΟ.
ΕΛΛΗΝΕΣ ὅσοι ἐκλογαί τῆς ἑλῆδας.
ΕΛΛΗΝΕΣ ὅσοι ἐκλογαί τῆς ἑλῆδας.
ΕΛΛΗΝΕΣ ὅσοι ἐκλογαί τῆς ἑλῆδας.
ΕΛΛΗΝΕΣ ὅσοι ἐκλογαί τῆς ἑλῆδας.
ΕΛΛΗΝΕΣ ὅσοι ἐκλογαί τῆς ἑλῆδας.
ΕΛΛΗΝΕΣ ὅσοι ἐκλογαί τῆς ἑλῆδας.
ΕΛΛΗΝΕΣ ὅσοι ἐκλογαί τῆς ἑλῆδας.
ΕΛΛΗΝΕΣ ὅσοι ἐκλογαί τῆς ἑλῆδας.

ΣΚΟΦΟΝΤΕ ΚΑΙ ΥΦΟΙΣΑΤΕ

Οὐδὲν ἄλλο ἐκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Οὐδὲν ἄλλο ἐκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Οὐδὲν ἄλλο ἐκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Οὐδὲν ἄλλο ἐκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Οὐδὲν ἄλλο ἐκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Οὐδὲν ἄλλο ἐκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Οὐδὲν ἄλλο ἐκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Οὐδὲν ἄλλο ἐκλογαί τῆς ἑλῆδας.

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΠΡΟΦΕΤΩΝ ΔΙΟΝΥΣΙΑΙ ΕΚΔΑΓΕΙΝ ΠΡΟΣ ΤΩΝ ΠΡΟΦΕΤΩΝ ΚΟΛΩΝ

Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.

Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.

ΕΚΛΟΓΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΚΛΟΓΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΚΛΟΓΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΚΛΟΓΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΚΛΟΓΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΚΛΟΓΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΚΛΟΓΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΚΛΟΓΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΥΦΟΙΣΑΤΕ

ΥΦΟΙΣΑΤΕ

ΕΚΛΟΓΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΚΛΟΓΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΚΛΟΓΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΚΛΟΓΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΚΛΟΓΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΚΛΟΓΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΚΛΟΓΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΚΛΟΓΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

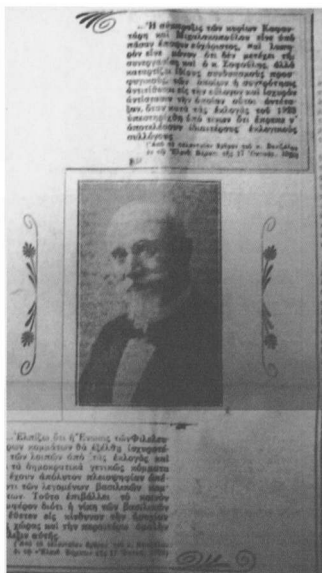
ΙΑ ΒΑΡΕΛΛΑΚΟΝ

Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.

Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.

ΕΚΛΟΓΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.
Εκλογαί τῆς ἑλῆδας.

6. Κωνσταντινούπολις (7 Νοεμβρίου 1926).

ΠΡΟΣΕΡΧΟΜΕΝΟΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΑΛΗΝ

Ψηφίσατε γραμμὴ κορδόνι ΑΣΤΡΟ, ΑΣΤΡΟ, ΑΣΤΡΟ.
Τὸ ΑΣΤΡΟ ἔγγραπται τῇ ἀναδημοκρασίᾳ τῆς Ἑλλάδος.
Τὸ ΑΣΤΡΟ εἶναι τὸ σύμβολον τῶν ἀληθινῶν Ἑλλήνων.
Τὸ ΑΣΤΡΟ ἀντακτιθεὶ τῇ ΔΙΚΥΡΑΝ τοῦ Βεντζίλου.
Τὸ ΑΣΤΡΟ ὡς πᾶς φωνιστὴν σήμερον ὅλους ἑνάποιον τῆς Κάλτης.
Τὸ ΑΣΤΡΟ δόσι ποιεῖτε καὶ ἀγαπᾶτε τὴν πατρίδα ἡμῶν Ἑλλάδα.
Τὸ ΑΣΤΡΟ δόσι πιστοί, δόσι τίμιοι, δόσι ἀρόνιοι πολῖται.
Τὸ ΑΣΤΡΟ μὲ φανατισμὸν, μὲ πίστιν, μὲ ἐνθουσιασμὸν.
Τὸ ΑΣΤΡΟ πρέπει νὰ κατισχύσῃ, νὰ θριαμβεύσῃ.
ΑΣΤΡΟ, ΑΣΤΡΟ, ΑΣΤΡΟ, ΑΣΤΡΟ, ΑΣΤΡΟ, ΑΣΤΡΟ.

ΣΚΕΦΘΗΤΕ ΚΑΙ ΨΗΦΙΣΑΤΕ

Ὁ Τσαϊλδής προσπαθεῖ ν' ἀναστήσῃ τὸν Κωνσταντινὸν διὰ νὰ τὸν ἐκκεντρίσῃ ἀπὸ τὴν καρούβαν τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ ὁλον τῶν ἄλλων κυριόσεων.

Ὁ Ματθαῖος εἶναι μεταμορφωμένος βασιλεὺς, εἶναι μεταμορφωμένος στρατοκροῦς. Μόλις εἶδῃ εἰς τὴν ἔξουσίαν διὰ

ολόγος ἀλλὰ δημοκρατικὸς ἀντιβεντζίλος.

Οἱ διάφοροι ἐργαστηριακοὶ προσφυγικοὶ συνδυασμοὶ εἶναι ἔργον μακροῦ φιλοδελφισμοῦ καὶ ὑποδοχῆς ἀφελῶς, διότι γνωρίζουν διὰ τὸν ἐθνικὸν πόλεμον καὶ νὰ ἐκκληροῦν εἰς τὴν ἔξουσίαν διὰ νὰ ἐκκληροῦν εἰς τὴν ἔξουσίαν τῶν.

Τὸ δόγμα τῶν κομμουνιστῶν δὲν φροντίζει διὰ τὴν ἀντιπύρξιν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ἐξοχὴν τοιαυτοῦτον.

Τὰ ἄλλα κόμματα δὲν ἀποκροταφίζουν τίποτις καὶ μόνον ὡς κατὰβόλῃ παρουσάζονται.

Συνεπῶς μόνον ἓξ κόμματα μόνον ὁδόν ἔχον τὴν δόξαν νὰ διορθώσῃ τὴν σημερινὴν ἐκκολλημένην μὲ τὴν βολήσαν μελέτη τοῦ ἱεροῦ τοῦ τοῦ Ἑλευθερίου Βεντζίλου ἐν τῇ τῇ ἀπόλυτῃ προσημείωσιν. Καὶ τὸ κόμμα αὐτὸ ἀνομιλεῖται εἰς τὴν Φιλελευθερίαν. Ὅσοι εἶσθε ἐκ κοκκιδίτης; Βεντζίλικοι, δόσι πιστοὶ εἰς τὸν ἱερωμένον προσημείωσιν τῶν φιλελευθέρων, ψηφίσατε μὲτ' ἐνθουσιασμοῦ τὸ ψηφοδέλτιόν μας.

Α. Σ. ΒΟΥΓΓΡΑΣ

Διευθυντὴς τοῦ «Νεολόγου»
Υποψήφιος τῆς ἑν. Φιλελευθέρων

Ἐκείνη δημοφώνημα διὰ τὸς λόγους τῶν ἀποκρίσεων.

Ὁ Παναγιώτης εἶναι θαυμαστὸς ἰσχυρὸς

7. Προεκλογικὸ
μῆνυμα Ἀλεξάνδρου
Βουτῆρα (Νεολόγος
Κωνσταντινουπόλεως,
7 Νοεμβρίου 1926).

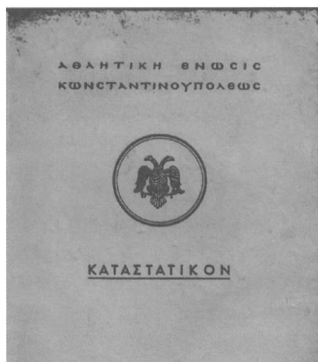

ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Α. ΙΑΣΩΝΙΑΝΗΣ
Φ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
Μ. ΚΥΡΚΩΝ
Π. ΚΑΛΑΙΔΟΠΟΥΛΟΣ
Μ. ΣΑΜΑΡΑΣ
Γ. ΑΛΕΚΤΕΡΙΔΗΣ
Κ. ΑΡΝΑΟΥΤΟΓΛΟΥ
Α. ΑΜΠΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ
ΒΟΥΤΗΡΑΣ
Δ. ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΚΗΣ
Γ. ΣΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ
Κ. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ
Α. ΚΥΒΕΤΟΣ
Σ. ΜΑΝΤΖΟΥΡΑΝΗΣ
Α. ΜΑΡΙΝΤΖΟΓΛΟΥ
Μ. ΜΗΤΑΚΟΣ
Κ. ΜΟΥΤΣΙΝΙΔΗΣ
Φ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΝΗΣ
Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
Ι. ΠΑΤΙΤΣΟΓΛΟΣ
Σ. ΤΣΑΚΜΑΝΗΣ
Π. ΧΑΤΖΗΜΗΧΑΛΗΣ

8. Συνδυασμὸς ὑποψηφίων τοῦ Κόμματος
τῶν Φιλελευθέρων στὴ Θεσσαλονίκη.

9. Ὁ δικέφαλος αἰετὸς ὡς ἔμβλημα τῶν συλλόγων καὶ ἡμερησίων τῶν «ἀπόντων»
Κωνσταντινουπολιτῶν.

9α. ΑΕΚ (1924).

9β. ΠΑΟΚ (1926).

9γ. Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτῶν
Καλλιθέας (1928).

9δ. Κωνσταντινούπολις
(15 Ἀπριλίου 1928).

9ε. Κωνσταντινούπολις (18 Δεκεμβρίου 1932).

10. Κωνσταντινούπολις (12 Αυγούστου 1928).

11. Κωνσταντινούπολις (19 Αυγούστου 1928).

ΟΙ ΣΥΝΔΡΑΣΜΟΙ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ ΕΙΣ ΤΙΣ ΕΚΛΟΓΙΚΑΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ

ΒΕΡΡΟΙΑΣ Ι. ΠΑΠΑΝΔΡΕΑΣ Α. ΒΟΥΤΥΡΑΣ Α. ΤΡΥΦΩΝΙΔΗΣ Η. ΤΖΕΡΜΑΣ		ΚΑΒΑΛΑΣ Γ. ΚΟΝΑΝΙΔΗΣ Α. ΠΑΤΡΑΚΤΗΣ Α. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ Γ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ Γ. ΤΣΟΝΤΑΡΑΚΗΣ
ΕΔΕΣΣΗΣ Π. ΚΑΛΔΙΚΑΤΣΗΣ ΤΡΙΑΝΦΑΝΗΣ		ΣΕΡΡΩΝ Α. ΧΡΗΣΤΟΜΑΝΟΣ Γ. ΦΑΡΩΝ Σ. ΑΝΘΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Κ. ΚΟΚΚΕΤ-ΧΥΤΟΠΟΥΛΟΣ Α. ΤΟΥΛΟΥΡΩΝΙΔΗΣ Γ. ΜΕΛΑΧΟΣ ΑΙΣΧΡΑΝΗΣ
ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ Ι. ΒΑΛΑΛΗΣ Ν. ΖΑΒΟΥ	ΚΟΖΑΜΑ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ	ΔΡΑΜΑΣ Α. ΔΑΜΠΡΙΑΝΝΙΔΗΣ Γ. ΖΕΡΒΟΣ Α. ΒΕΣΤΡΥΣΤΑΚΗ Γ. ΒΟΥΡΣΙΑΝΗΣ Α. ΘΕΟΔΩΡΑΝΗΣ
ΦΛΩΡΙΝΗΣ Γ. ΜΟΛΗΣ ΧΑΤΖΗΤΑΣΚΗΣ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ Ρ. ΠΡΩΠΗΡΕΣΤΑΣΙΟΥ Α. ΚΑΙΣΩΡΑΝΗΣ Α. ΖΩΡΑΡΗΣ Π. ΚΩΡΙΣΤΗΣ Α. ΔΗΜΑΡΑΝΗΣ Σ. ΤΕΛΛΟΥΡΗΣ Ν. ΤΕΡΖΟΓΛΟΥ Α. ΑΠΕΡΓΙΣΤΑΚΗ Π. ΑΣΠΕΡΗΣ Ι. ΡΗΧΟΠΟΥΛΟΥ Κ. ΜΟΥΖΕΛΛΑΚΗΣ Α. ΚΟΥΡΚΟΔΡΟΥ Α. ΣΦΗΡΑΚΙΔΗΣ Γ. ΧΑΤΖΗΠΗΤΡΟΥΚΗΣ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Ι. ΑΥΧΑΝΑ Π. ΖΩΡΑΡΗΣ Π. ΡΟΖΕΤΑΚΗΣ	ΡΟΔΟΠΗΣ Α. ΜΠΑΚΑΛΑΝΤΑΚΗΣ Γ. ΒΑΡΚΑΤΑΡΗΣ Α. ΚΕΡΑΜΕΥΣ
ΚΟΖΑΝΗΣ ΚΟΠΑΡΟΥΣΣΗΣ ΔΑΔ. ΨΑΔΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΟΝΤΟΔΙΝΑΣ	ΕΒΡΟΥ Φ. ΜΑΝΟΥΚΑΝΔΗΣ Κ. ΒΟΥΡΓΙΑΝΗΣ Β. ΤΣΑΜΠ. ΖΑΝΗΣ Β. ΧΑΤΖΗΜΑΝΗΣ	
ΓΡΕΒΕΝΩΝ Π. ΣΟΦΡΑΦΟΣ Γ. ΠΟΝΤ.ΚΑΣ	ΕΡΕΣΣΙΑΣ ΝΑΪΣ ΒΕΤΣΗ ΑΡΧΟΝ ΣΥΡΑΚΗ	
ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ Π. ΚΑΛΑΜΟΠΟΥΛΟΣ Α. ΣΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ		

12. Μακεδονία (8 Αυγούστου 1928).

13. Αλέξανδρος Παππάς
(Χ.Α. Θεοδωρίδης, Διακριθέντες του
ξερριζωμένου Έλληνισμού, τόμ. Α',
Αθήνα 1975).

14. Αλέξανδρος Βουτυράς (Νεολόγος
Κωνσταντινουπόλεως, 7 Νοεμβρίου 1926).

